

A klasszikus kori custodia-felelősség konstrukciójának újraértelmezése a posztklasszikus-iustinianusi jogban**

I. A tanulmány címének magyarázata

Tanulmányunkban a posztklasszikus-iustinianusi jog többnyire szubjektív tartalmú, ám, miként látni fogjuk, eredményüket tekintve a klasszikus jogéhoz hasonlóan szigorú őrzési felelősségi szabályait kívánjuk elemezni, több következtetést is megkísérelve levonni a klasszikus és a posztklasszikus-iustinianusi jog közötti felelősségi rend közötti különbségekre, ill. a *custodia*-felelősség klasszikus jogi konstrukciójának posztklasszikus-iustinianusi jogi újraértelmezésére nézve.

E tanulmány címe némi magyarázatra szorul. Abban szándékosan nem a *custodia*-felelősség „eltűnését” említettük, hanem csupán a *custodia*-felelősség konstrukciójának „újraértelmezését”. Noha a klasszikus kor *custodia*-felelősségének helyébe a posztklasszikus kor folyamán valamikor (hogypontosan mikor, nem tudhatjuk, de nyilván nem egyik pillanatról a másikra, hanem valószínűleg hosszú fejlődés eredményeképpen, amit a iustinianusi kodifikáció tetőzött be) egy felemelt *diligentia*-mérték szerinti *culpa*-felelősség lépett — és a posztklasszikus, különösen pedig a iustinianusi források a klasszikus joghoz képest e tekintetben már teljesen új felelősségi mércéket tartalmaznak —, egyrészt ez önmagában véve sem nem jelentett álláspontunk szerint érdemben túlságosan nagy változást a klasszikus korhoz képest az olyan szerződések esetében, amelyek körében a klasszikus jog még *custodia*-felelősséget írt elő, másrészt pedig (már itt előrebozsátott) nézetünk szerint a konkrét szerződési kikötések szintjén a *custodia*-felelősség még a iustinianusi jogban is ismert és védelemben részesített volt.

Az e tanulmányban vizsgált kérdéskör valójában egy önálló monográfiát kívánna meg; most azonban már csak a terjedelmi korlátok miatt is meg kell elégednünk egy csupán vázlatos, ugyanakkor a legmodernebb irodalom eredményeit is hasznosítani igyekvő fejtegetéssel, amelyből reményeink szerint ki fog derülni, hogy a régebbi, interpolációkritikai szakirodalom által feltételezett különbség a klasszikus és a posztklasszikus-iustinianusi jog között egyáltalán nem olyan nagy a *custodia*-felelősség szempontjából sem, mint azt az interpolációkritikusok feltételezték. A különbségek alapvetően inkább csak stíláriis jellegűek, és számos szöveg — éppen leginkább a valóban az elsősorban a iustinianusi jog szempontjából releváns iustinianusi Institutiók idevágó textusai erre egyértelműen bizonyítékul szolgálnak — ugyan kétségtelenül interpolált, ez azonban tartalmi szempontból nem eredményezett lényeges változást a klasszikus korhoz képest.

A *custodia*-felelősségnek tehát voltaképpen nem annyira az eltűnéséről, hanem inkább újraértelmezéséről lehet beszélni a klasszikus kor után. Az alábbiak fényében akár még azt az — első látásra merésznek tűnő — következtetést is levonhatjuk, hogy a klasszikus és a posztklasszikus-iustinianusi jog felelősségi jogi szabályozását, legalábbis a *custodia*-felelősség szempontjából, tkp. akár együtt is lehet vizsgálni, és e tekintetben az egyes korszakok közötti éles szembeállításra nem feltétlenül van szükség. Nem olyan mélyrehatóak ugyanis a különbségek, mint ahogyan első látásra — a klasszikus kori *custodia*-felelősség objektív teóriájának elfogadása és az egyes, sokszor valóban interpolált szövegek felületes vizsgálata alapján — tűnne.

* SIKLÓSI IVÁN adjunktus, PhD, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszék. E-mail: ivan.siklosi@ajk.elte.hu

** A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

Nem titkolt célunk ebben a tanulmányban az interpolációkritikai irodalomban kidolgozott álláspontoknak és a modern szakirodalom eredményeinek az összehangolása, mintegy szintézis gyanánt.

II. A régebbi és az újabb irodalom álláspontja a posztklasszikus-iustinianusi felelősségi rend általános értékelése tekintetében — modern tudománytörténeti áttekintés

Alapvetően két tendenciát kell kiemelnünk a posztklasszikus-iustinianusi felelősségi szabályozás vonatkozásában: az egyik a jogegységesítés, a másik pedig a szubjektivizálódás. A posztklasszikus és a iustinianusi korszak jogtudósai, mint jól ismert, egységesíteni kívánták a felelősségi jogot is. A *custodiáért* való felelősséget a klasszikus jogra nézve objektív felelősséggént értelmező uralkodó (ebben a formában azonban inkább csak az interpolációkritikai irodalomban uralkodó, ma már jóval árnyaltabb) nézet szerint az objektív kontraktuális felelősség a posztklasszikus korban (legalábbis formálisan, külsőségeit tekintve) majdnem teljesen eltűnik, és szinte (a *receptum*-felelősséget leszámítva) teljes mértékben a vétkességre alapított felelősségi rend intézményesül — szoros összefüggésben a kereszténység eszméinek térhódításával is.¹ A posztklasszikus-iustinianusi jog új, szigorított vétkességi elemeket vitt be a jogi szabályozásba, és a *custodiát* beolvasztotta a *culpa* fogalmába; a *custodia*-felelősség tehát ettől kezdve a *culpa in custodiendo* keretében jelentkezik.

A források elemzését megelőzően mindenképpen szükséges utalni a *status quaestionis*ra: a felelősségi tárgyú római jogi kutatások mai állására. A legalábbis rövid, modern tudománytörténeti áttekintést akkor sem spórolhatjuk meg, ha esetleg tisztán az interpolációkritikai irodalomban foglalt nézeteket elfogadva közelítenénk a posztklasszikus-iustinianusi jog felelősségi szisztémájához, ill. a *custodia* abban elfoglalt pozíciójához.

A hagyományosnak tekinthető nézetet nagyon világosan és tömören foglalja össze van den Bergh, aki szerint biztonsággal feltételezhetjük, hogy a kompilátorok a szubjektív felelősség elvét fogadták el, azaz a *dolusért* és a *culpáért* való felelősséget.² Az interpolációkritikai irodalom szerzőinek jelentős része ezt a nézetet képviselte. A pl. Schulz,³ vagy éppen Arangio-Ruiz⁴ által e tekintetben megfogalmazott álláspontok nemcsak, hogy ma is megfontolandók, hanem számos szerző a mai napig is alapvetően e nézetek tükrében vizsgálja és értékeli a kontraktuális felelősség római jogi kérdéseit.

Ami magával a *custodia*-felelősséggel foglalkozó XX. századi (monografikus szintű) szakirodalmat illeti: a Seckel⁵ által felállított objektív *custodia*-teóriát fogadta el Paris, akinek könyve⁶ a korban uralkodó interpolációkritikai álláspontok messzemenő hatása alatt áll. Metro *custodia*-monográfiájából⁷ — amely Cannata első (már új utakat kereső) felelősségi témájú könyveivel⁸ szinte egy időben jelent meg — még mindig alapvetően és döntően az interpolációkritikai irodalomban kidolgozott, tisztán objektív álláspontok elfogadása tűnik ki.

Az újabb szakirodalom jelentős része⁹ azonban már korántsem lát olyan éles különbséget a klasszikus és a posztklasszikus-iustinianusi jog felelősségi szisztémája között, mint a régebbi (interpolációkritikai) szakirodalom, és ennek tükrében a klasszikus kori *custodia*-felelősséget is jóval árnyaltabban és sokrétűbben közelíti meg, mint azt a korábbi, jórészt tisztán objektív felfogást képviselő irodalom tette. Ennek oka mindenekelőtt abban áll, hogy az interpolációkritikai, ill. szövegrétegződés-kutatások a múlt század 50-es, de különösen 60-as éveitől kezdve általában is jelentős mértékben „kifulladtak”, azok túlzásai, valamint sokszor prekonceptuális és tendenciózus megállapításai miatt, ill. nem utolsósorban azért is, mert azok — mint arra Stein¹⁰ meggyőzően rámutat — a római jog tanulmányozását sok, nem erre specializálódott jogász szemében olyan extravagáns sporttá tették, aminek semmi köze sincs a modern joghoz. Nem véletlen, hogy a XX. század második felében az olyan vezető romanisták is, mint Kunkel, Kaser vagy éppen Wieacker is egyre több

fenntartással kezdték viseltetni az interpolációkritikai módszer túlzásai iránt¹¹ (jóllehet annak korlátozott keretek között történő alkalmazásáról később sem mondtak le teljes mértékben). Másrészt pedig a múlt század 60-as éveitől kezdve a felelősségi kutatásokban egyébként is egyre erőteljesebben jelentkezett az a nézet, hogy a *custodia*-felelősséget nem lehet tisztán objektív szempontból megközelíteni, ill. a *custodia* nem feltétlenül felelősségi kritériumot jelentett, hanem olykor csupán őrzési tevékenységet. E nézet legjelentősebb és legnagyobb hatású képviselője Cannata, akinek álláspontja általában és az egyes részletkérdések tekintetében is igen széles körben talált követőkre, és Cannata¹² tételeit a felelősségi témájú római jogi szakirodalom manapság is lépten-nyomon idézi. Részben a Cannata által kijelölt ösvényen vizsgálódott MacCormack¹³ is, aki egy szubjektív színezetű *custodia*-felfogást dolgozott ki, roppant gazdag forrásvizsgálatok eredményeképpen, a tisztán objektív felfogással, ill. különösen az interpolációkritikai irodalomban foglalt szövegkritikai aggályokkal szemben állást foglalva, erőteljesen hangsúlyozva, amit ma már a szakirodalom többsége is elfogad, hogy ti. a *culpa* és a *diligentia* szavak nem feltétlenül interpoláció eredményei a forrásokban, hanem azok a *custodia*-felelősséget tárgyaló szövegekben sokszor eredetinek tekinthető kitételek; a klasszikus jogtudósok ugyanis a *custodia* mellett (esetleg helyett is) szívesen hivatkoztak a *culpára* vagy éppen a *diligentiára*.

Az interpolációkritika teljes elvetésével azonban szélsőségesen szubjektív felelősségi koncepciót dolgozott ki a múlt század 80-as éveiben Robaye,¹⁴ akinek nézeteit egyes tekintélyes romanisták (pl. Voci [mérsékeltabb formában],¹⁵ valamint Cerami¹⁶) ugyan elfogadták, de azok iránt összességében mégis igen komoly kritikával viseltetett és viseltetik ma is a romanisták többsége, akik — mintegy Robaye fő tézisének antitéziseként — az objektív *custodia*-teóriát tartják alapvetően helyesnek.

Manapság, úgy tűnik, egyfajta „arany középút” nézet vált uralkodóvá a klasszikus kori *custodia*-felelősség értelmezését, ill. az egész klasszikus felelősségi rend, valamint a posztklasszikus-iustinianusi felelősségi szisztéma értékelését illetően: a *custodia*-felelősség a mai szerzők többsége szerint alapvetően objektív felelősséget jelentett ugyan a klasszikus jogban, de a *culpa* és a *diligentia* szavak a *custodia*-felelősséggel kapcsolatban tárgyalható szövegekben nem feltétlenül interpolációk eredményei, hanem azok inkább mintegy hangsúlyozzák a *custodia*-kötelezettséget, ill. részben szubjektív szempontból is értelmezik, ill. árnyalják annak konstrukcióját. Ebből is fakadóan pedig a klasszikus, valamint a posztklasszikus-iustinianusi felelősségi rend között a ma uralkodónak tekinthető álláspont szerint nincsenek olyan mélyreható különbségek, mint amit a korábbi szakirodalom általában feltételezett. (Ennek a leginkább szignifikáns példája talán Cardilli felelősségi tárgyú könyve.) Alapvetően az objektív teória elfogadása tűnik ki Serrano-Vicente *custodia*-monográfiájából¹⁷ is, jelentős mértékben támaszkodva az interpolációkritikai irodalomban foglalt nézetekre, de az újabb szakirodalomra is. Az eladó *custodia*-felelősségének vizsgálata során pl. Pennitz¹⁸ is nagyon mértéktartó, interpoláció-gyanúsításoktól és szövegkritikai megjegyzésektől mentes elemzést ad.

Ami a mértékadó külföldi romanisztikai kutatásokhoz mindig is szervesen kapcsolódó XX. századi hazai római jogi szakirodalommal illeti, abban a *custodia* objektív teóriájának kidolgozásától kezdve mindig is az objektív megközelítés volt uralkodó, sőt, kizárólagos. Marton Géza¹⁹ és Visky Károly²⁰ munkái egyértelműen ezt a megközelítést tükrözik — Kiss Barnabás²¹ kitűnő fejtegetéseihez hasonlóan —, nemkülönben a XX. század második feléből Molnár Imre²² munkái, amelyek mindig is alapvetően az interpolációkritikai irodalomban kidolgozott nézetek hatása alatt állottak a *custodia*-felelősséget illetően (nyilván nem elhanyagolható ebben Molnár mesterének, Pólay Elemérnek a hatása sem), persze tekintettel a más megközelítéseket képviselő szakirodalomra is, az abban foglalt nézeteket azonban általában elvetve. Földi András műveiből szintén a *custodia*-felelősség objektív teóriájának elfogadása tűnik ki, elemzése során azonban mindig tekintettel van a szubjektív

megközelítésről árulkodó nézetekre is. Többek között az interpolációkritika egyik nagy magyar mestere, Brósz Róbert tanítványaként Földi sokszor nyúlt az interpolációkritikai módszerhez is, olykor az eredeti szöveg rekonstrukciójára is kísérletet téve, mindig nagyon mélyreható elemzések eredményeképpen és tekintettel a mindenkori kurrens szakirodalomban foglaltakra. A másért való felelősség témakörében írott monográfiájában pedig azt is hangsúlyozta, hogy a *culpa*-ra vonatkozó utalások nem feltétlenül interpoláció eredményeként kerültek a szövegekbe, ill., hogy a római jogtudósok a *custodia*-felelősséggel tartozó adósoknál is szívesen hivatkoztak a *culpa*-ra.²³

Hangsúlyozni szükséges, hogy az újabb római jogi szakirodalom a *diligentia* kitélt nem tartja feltétlenül interpoláltnak, gyakran elismerve a *diligentia* szó klasszicitását. Kétségtelen, hogy a *diligentia* kitélt pl. a gaiusi Institutiókban is szerepel a *tutela* kapcsán (Gai. 1, 200: „...nam et tutores testamento dati satisdare non coguntur, quia fides eorum et diligentia ab ipso testatore probata est...”); Arangio-Ruiz²⁴ részben éppen e gaiusi forráshelyet segítségül hívva jutott arra a — Kunkel nézetével ellentétes — konklúzióra az Ulp. D. 13, 6, 5, 15 forráshely elemzése alapján, hogy a szöveg nem tekinthető teljes egészében interpoláltnak. Mint arra az újabb irodalomban Földi András is rámutat, a *culpa*-ra való utalások sem feltétlenül interpoláció eredményeként kerültek a szövegekbe, ill. a római jogtudósok a *custodia*-felelősséggel tartozó adósoknál is szívesen hivatkoztak a *culpa*-ra.²⁵ Felettből óvatosságnak kell lenni tehát, és nem lehet a *diligentia* vagy a *culpa* szó láttán nyomban, minden további, mélyebb vizsgálat nélkül interpolációra következtetni az adott forrásszöveg kapcsán.

A magunk részéről úgy véljük, elsősorban az olyan kitételek esetében lehet szinte egyértelműen interpolációra következtetni — most csak az olyan szerződésekről szóló textusokban foglalt adósokról beszélünk, akik számára a klasszikus korban még objektív *custodia*-felelősséget írtak elő —, amikor egy szövegben olyan kitételek szerepelnek, mint pl. a *diligentissimus pater familias* saját ügyeiben tanúsított *diligentiája*, vagy éppen az *exactissima diligentia*²⁶ követelménye, amelyekkel a kompilátorok éppen a klasszikus kor objektív *custodia*-felelősségét igyekeztek eltüntetni, ill. szubjektív felelősséggé tenni. Vajon mennyire tudták ezt a szándékukat keresztülvinni? Ezt a kérdést az alábbiakban igyekszünk megválaszolni.

III. Az interpolációkritikai vizsgálat lehetőségei napjainkban

A továbbiakban néhány olyan szöveget kívánunk röviden elemezni, amelyek szóhasználatára már első látásra is jelentős mértékben eltér a vélelmezhetően eredeti formában fennmaradt szövegek jelentős részének szóhasználatától, és amelyek valószínűleg legalábbis részben interpoláltak lehetnek. A következő, a klasszikus jogtudósok vélelmezhetően eredeti szóhasználatától sokszor teljesen idegen stílusfordulatokat hordozni látszó, új felelősségi mércéket tartalmazó, mindenkor szubjektív, olykor pedig fokozottan szubjektív felelősségi kritériumokat tartalmazó szövegek kétségtelenül jelentős mértékben eltérnek a teljes egészében vagy majdnem teljes egészében komolyabb fenntartások nélkül eredetinek tekinthető klasszikus kori források többségének vélhetően eredeti szövegétől.

Az interpolációkritikával azonban igencsak csínján kell bánni; kétségtelenül van nézetünk szerint létjogosultsága ma is az interpolációkritikai módszernek, de igen nehéz, sőt, sokszor lehetetlen a tudományosan precíz és minden tekintetben kielégítő bizonyítás egy-egy szöveghely esetleg interpolált mivoltát illetően. Ne feledjük azonban itt sem, hogy a *custodia*-felelősség egész objektív (alapvetően ma is uralkodó) teóriája is — nézetünk szerint aligha cáfolható — interpolációkritikai megfontolásokon alapul. Az interpolációkritikai módszer alkalmazhatósága tekintetében tehát köztes álláspontot képviselünk. Egyfelől a radikális, totális szövegkritikát elutasítjuk, a *culpa* és a *diligentia* kitételek esetében álláspontunk szerint

interpolációra önmagában véve még nem feltétlenül lehet következtetni, ill. a szövegeket meg kell próbálni a klasszikus kor eredeti kontextusában értelmezni és elhelyezni, a szövegek klasszikus eredetének vélelmezése mellett. A modern mértékadó szakirodalom is ezt az álláspontot képviseli. Azonban nem lehet elmenni amellett sem, hogy a klasszikus korban írott szövegek keletkezésének ideje és a iustinianusi kodifikáció ideje között több évszázad telt el, amely nem múlt el nyomtalanul, és biztosra vehető, hogy a kompilátorok a rendelkezésükre álló idő adta keretek között az egyes szövegekhez érdemben is hozzányúltak, azokat saját koruk jogfelfogásához igazítva. Amennyire szélsőséges, sokszor preconcepciózus és nem megfelelően alátámasztott álláspontok láttak napvilágot az interpolációkritikai irodalomban, ugyanannyira szélsőséges álláspontunk szerint az összes szöveg eredetiségének vélelmezése és az interpolációkritikai módszer alkalmazásának teljes elutasítása is (amelynek szignifikáns példáját nyújtja különösen Robaye könyve). Bizonyos, nagyon nyilvánvalónak tűnő esetekben és egyes szövegfordulatok kapcsán ezért jó eséllyel lehet arra következtetni, hogy az adott szöveg interpolált. Az ebben a tanulmányban vizsgált szövegek szinte kivétel nélkül olyan fordulatokat (pl. „*diligentia diligentissimi patris familias*”; „*exacta diligentia*”; „*exactissima diligentia*” etc.) tartalmazzak, amelyek nézetünk szerint sem stílárius tekintetben, sem pedig dogmatikai megfontolások alapján nemigen helyezhetők el a klasszikus kor felelősségi „rendjében”.

Az interpolációkritika örök problémája, miként azt Stein²⁷ hangsúlyozza, hogy az annak keretében fogant megállapítások *petitio principii*n alapulnak: a bizonyítás során ugyanis olyan eszközt használunk fel, amely nem bizonyított. Nem tudhatjuk ugyanis, fejtegeti Stein, hogy milyen latint beszélt pl. Ulpianus. Ez kétségtelenül így van. Rendelkezésünkre áll viszont Gaius tankönyve, a klasszikus római jogi irodalom gyöngyszeme, amelynek szövegét összehasonlítni pl. a iustinianusi Institutiók szövegével vagy egyes *Digesta*-helyekkel már teljes mértékben védhető, és az ilyen vizsgálatok eredményeképpen már semmiképp sem teljesen megalapozatlanok egyes interpolációkritikai gyanúsítások, s nem merül fel teljes egészében a *petitio principii* problematikája, pontosabban annak argumentációs hibája sem.

IV. Néhány, a posztklasszikus-iustinianusi jog felelősségi szabályrendszere tekintetében centrális jelentőségűnek tekinthető fragmentum (Coll. 10, 2, 1; Coll. 10, 2, 4; Ulp. D. 13, 6, 5, 2; Ulp. D. 50, 17, 23) rövid exegézise

Ebben a pontban csupán néhány, a posztklasszikus-iustinianusi „felelősségi rend” egész felfogását mintegy reprezentáló, ill. illusztráló, centrális jelentőségű forráshelyre kívánunk hivatkozni.²⁸

Álljon itt példaként mindenekelőtt az alábbi rövid, Modestinus „*Differentiarum libri*” c. művének második könyvéből vett, a *Collatio legum Mosaicarum et Romanarum* által idézett szöveghely, amelyek a haszonkölcsonbe vevő és a letéteményes felelősségét veti össze, és amelynek tanúsága szerint a *commodatarius* a posztklasszikus korban már egyértelműen csupán *culpáért* felelt:

Commodati iudicio conventus et culpam praestare cogitur: qui vero depositi convenitur, de dolo, non etiam de culpa condemnandus est. Commodati enim contractu, quia utriusque contrahentis utilitas intervenit, utrumque praestatur: in depositi vero causa sola deponentis utilitas vertitur, et ibi dolus tantum praestatur. (Coll. 10, 2, 1)

Depositum damnatum infamis est: qui vero commodati damnatur, non fit infamis: alter enim propter dolum, alter propter culpam condemnatur. (Coll. 10, 2, 4)²⁹

E szöveg a *commodatarius* és a *depositarius* felelősségét állítja szembe egymással. Nyoma sincs már a haszonkölcsönbe vevő *custodia*-felelősségének; a haszonkölcsön keresete alapján a szöveg szerint *culpáért* kell csupán helytállni. *Depositum* esetében a felelősség csupán *dolusig* terjed, a letéteményes csupán *culpája* esetén nem felel. A *commodatum* alapján, mivel itt mindkét fél érdekelt, mindkét fél helytállni köteles; *depositum* esetében viszont a szerződés kizárólag a letevő érdekében jön létre, és így a letéteményes csupán *dolusért* áll helyt.

Míg a *depositum* keresetében való marasztalás infamál, addig a *commodatum* alapján történő marasztalás nem eredményez *infamiát*; az egyiket (a letéteményest) *dolus*, míg a másikat (a *commodatariust*) *culpa* miatt „ítélik el”.

Világosan látszik tehát, hogy a *commodatarius* a posztklasszikus korban nem felel — e szöveghely tanúsága szerint sem — *custodiáért*. A letéteményes felelőssége alapesetben mind a klasszikus korban, mind pedig a posztklasszikus korban *dolusig* terjed csupán, e tekintetben nincsen változás. A szöveg ezt azzal indokolja meg, hogy míg *commodatum* esetében mindkét fél érdekeltisége fennforog, addig a letét esetében csupán a letéteményes érdekeltisége konstataálható. Erre tekintettel pedig a letéteményes csak *dolusért* felel.

Logikailag némiképp zavaros a szöveg: miért következik mindkét fél érdekeltiségéből a *commodatarius* *culpáért* való felelőssége, és miért felel a letéteményes pusztán azért *dolusért*, mert e szerződés csak a letevő érdekében jött létre? Arról nem is szólva, hogy a klasszikus jog gazdag kazuisztikájának tükrében is kétségtelenül vannak a haszonkölcsönnek olyan esetei, amelyekben a haszonkölcsönbe adó is érdekelt. A letét pedig jórészt valóban a letevő érdekében köttetik meg, de vannak esetek, amikor a letéteményes is érdekelt a szerződésben; ha pedig a letéteményes azt elvállalta, a klasszikus jog szerint *custodiáért* felelt. (Az idevonatkozó forráshelyek citálásától és azok elemzésétől a terjedelmi korlátok miatt kénytelenek vagyunk most eltekinteni.)

Részben a klasszikus jog, részben viszont csupán a iustinianusi jog kontextusában tűnik relevánsnak az alábbi Ulpianus-fragmentum, amely a *Digesta* 13. könyvének 6., „*Commodati vel contra*” tituluszában szerepel:

Nunc videndum est, quid veniat in commodati actione, utrum dolus an et culpa an vero et omne periculum. Et quidem in contractibus interdum dolum solum, interdum et culpam praestamus: dolum in deposito: nam quia nulla utilitas eius versatur apud quem deponitur, merito dolus praestatur solus: nisi forte et merces accessit (tunc enim, ut est et constitutum, etiam culpa exhibetur) aut si hoc ab initio convenit, ut et culpam et periculum praestet is penes quem deponitur. Sed ubi utriusque utilitas vertitur, ut in empto, ut in locato, ut in dote, ut in pignore, ut in societate, et dolus et culpa praestatur. (Ulp. D. 13, 6, 5, 2)³⁰

A *commodatumra* vonatkozó szövegrész tekintetében valószínűnek tartjuk a kompilátorok beavatkozását; a klasszikus jogban a *commodatum*nál alapeset a *custodia*-felelősség; feltűnő ehhez képest a csupán *dolusra* és *culpára* vonatkozó utalás, ill. még inkább az *omne periculumra* történő hivatkozás. E tekintetben a szöveg nem beszél a *custodiáról*, és egyáltalán nem tartjuk elképzelhetetlennek, hogy a szövegben e vonatkozásban eredetileg — az *omne periculum* kitétel helyett — a *custodiae periculum* kitétel szerepelhetett, de elvileg számos másféle rekonstrukció is elképzelhető, amelyekkel persze, mint mindig, itt is felettébb óvatosnak kell lenni. Mindenesetre álláspontunk szerint a szövegnek a *commodatumra* vonatkozó utalásai kifejezetten a iustinianusi jog álláspontját tükrözik.

A szöveg kifejezetten utal arra, hogy a letéteményes adott esetben pénzt kaphat az őrzésért. A textus tanúsága szerint ez az eset nem lép ki a letét keretei közül, a dolog pénzért való őrzése itt a *depositum* körében vetődik fel. Ha pedig a letéteményes pénzért őrzi a dolgot,

akkor a letéteményes felelőssége a *dolus* mellett *culpára* is kiterjed. Amennyiben pedig a felek kifejezetten így állapodtak meg, a letéteményes *culpáért*, sőt, adott esetben a *vis maiorért* is helytállni köteles, ill. természetesen ebből az is levezethető, hogy a felek akár *custodia*-felelősséget is kiköthettek — pl. éppen egy olyan esetben, amikor a letéteményes maga ajánlkozott a dolog megőrzésére. E szövegrész részben a klasszikus jog tekintetében is releváns, de inkább a iustinianusi jog álláspontját látszik tükrözni, tekintettel arra, hogy a letét tárgyát képező dolgot pénzért őrző *depositarius* felelőssége tekintetében az eredeti szöveg inkább a *custodiára* utalhatott.

Emptio venditio, locatio conductio, pignus, valamint *societas* esetében azonban mindegyik félnek érdeke fűződik a szerződéshez — ennek folytán e szerződések körében az adósi felelősség *culpára* is kiterjed. A *dolus* e helyütt, a szerződésekkel egy sorban történő utalás álláspontunk szerint nemigen szerepelhetett az eredeti Ulpianus-szövegben. A szövegnek ezek az utalásai a iustinianusi jog álláspontját tükrözik. Az eladó a klasszikus korban a szerződés megkötését követően nála maradt, de még át nem adott dolog vonatkozásában közismerten nem csupán *dolusért* és *culpáért*, hanem *custodiáért* is felelt; a *locatio conductio* körében fennmaradt gazdag kazuisztika igen gyakran kifejezetten utal a *custodia*-felelősségre; a záloghitelező a kései klasszikus korban *custodiáért* is felelt; a *societas*nál pedig a klasszikus korban a *dolusért* való felelősség volt az alapeset, s csak a klasszikus kort követően felelt már *culpa in concreto*ért is.

Mivel kitűnően összefoglalja a iustinianusi jog szerinti felelősségi jogi szabályok lényegét, az alábbi fragmentumot érdemes részletesebben is elemezni:

Contractus quidam dolum malum dumtaxat recipiunt, quidam et dolum et culpam. Dolum tantum: depositum et precarium. Dolum et culpam mandatum, commodatum, venditum, pignori acceptum, locatum, item dotis datio, tutelae, negotia gesta: in his quidem et diligentiam. Societas et rerum communio et dolum et culpam recipit. Sed haec ita, nisi si quid nominatim convenit (vel plus vel minus) in singulis contractibus: nam hoc servabitur, quod initio convenit (legem enim contractus dedit), excepto eo, quod Celsus putat non valere, si convenerit, ne dolus praestetur: hoc enim bonae fidei iudicio contrarium est: et ita utimur. Animalium vero casus mortisque, quae sine culpa accidunt, fugae servorum qui custodiri non solent, rapinae, tumultus, incendia, aquarum magnitudines, impetus praedonum a nullo praestantur. (Ulp. D. 50, 17, 23)³¹

Ezt a nagyon világosan fogalmazó, de az irodalomban igen sokat vitatott forrásszöveget de Robertis fundamentális jelentőségűnek³² minősítette, és monumentális kétkötetes felelősségi témájú *opus*ának első kötetében majdnem harminc oldalon keresztül elemezte. A textus a tételes jog, ill. a felek ettől adott esetekben eltérő megállapodása szerinti, jórészt kontraktuális felelősséggel, ill. azok főbb kritériumaival kapcsolatos fontosabb ismereteket foglalja össze.³³ Az Ulpianusnak tulajdonított szöveg olyannyira hemzseg az interpolációktól, hogy a szöveg eredeti, klasszikus tartalmának helyreállítása illuzórikus lenne.³⁴ Arangio-Ruiz, ha lehet, még szigorúbb ítéletet mond a szövegről, amikor kifejezetten azt írja, hogy a textus tele van logikátlanságokkal, és formája is rozoga.³⁵ Noha a szöveggel kapcsolatban az alábbiakon túlmenően is számos probléma vetődik fel, és néhány tekintetben valóban logikátlan, sőt, részben inkoherensnek is mondható, ill. összességében „toldozott-foldozott” benyomást kelt, azért nagyon fontos megállapításokat is tartalmaz, amelyeket ha kiragadunk a szöveg egészének kontextusából, részben a klasszikus, de különösen a iustinianusi jogra nézve is igen fontos információkat nyerhetünk — a *custodia*-felelősségre vonatkozóan is.

Az Ulpianus-szöveg első mondata tartalmazza magát a regulát, amely szerint egyes szerződéseknél csupán *dolusért*, másoknál pedig *dolusért* és *culpáért* is felelni kell. A szöveg

ránk maradt formájában nem utal a *custodiára*, mint a vétkességtől független felelősségre; az eredeti szöveg azonban bizonyára a *custodiára* is utalhatott.

A fragmentum további részei pedig jórészt a fenti regulát magyarázzák, és hoznak példákat az olykor csupán *dolusért*, máskor viszont *culpáért* is fennálló felelősségre nézve.

Csupán *dolusig* terjed a felelősség letét és szívésségi használat esetében (miként a klasszikus jogban, úgy a iustinianusi jogban is). A szövegnek ez a része nyilvánvalóan eredeti, hiszen a klasszikus jogi álláspontot is tükrözi.

A *doluson* felül *culpáért* is kell felelni megbízás, haszonkölcsön, adásvétel, kézizálog-szerződés és bérlet esetében, továbbá a hozományba adás kapcsán, gyámság és a megbízás nélküli ügyvitel esetében; a textus e jogintézmények kapcsán megjegyzi, hogy ezek vonatkozásában *diligentiáért* is helyt kell állni. E tekintetben már több helyen is interpolált a szöveg. Néhány példát konkrétabban kiemelve: a klasszikus korban a *mandatarius* felelőssége (legalábbis alapesetben) csupán *dolusért* állt fenn; a *commodatarius* esetében a felelősség a *doluson* és a *culpán* túlmenően *custodiára* is kiterjedt; adásvétel körében az eladó *custodiáért* felelt a szerződéskötést követően még át nem adott dolog vonatkozásában; a *creditor pignoratiticius* (lehet, hogy csak a kései klasszikus korban) *custodiáért* felelt etc. A kompilátorok beavatkozása nyilvánvalóan tetten érhető. A *diligentiára* történő utalás sem tűnik klasszikus eredetűnek, legalábbis nem ebben a formában, hiszen az ebben a iustinianusi jog felelősségi rendje szempontjából centrális jelentőségű szövegben teljesen egyértelműen a *culpáért* való felelősséget hangsúlyozza.

Societas esetében a textus szerint *dolusért* és *culpáért* is helyt kell állni. Ez a *culpa* — más szövegek tükrében — egyértelműen *culpa in concretum* jelent a iustinianusi jogban. A klasszikus jogban ugyanakkor a *socius* felelőssége alapesetben csupán *dolusig* terjedt. E tekintetben is interpolált lehet a szöveg.

A fragmentumban olyan jogintézmények is szerepelnek, amelyeket a klasszikus jogtudósok sosem tekintettek *contractus*oknak (*dotis datio*, *tutela*, *negotium gestum*, sőt, a *societasszal* együtt említett *rerum communio*, amely itt „tulajdonközösség” [*condominium*] értelemben szerepel).³⁶ Aligha hihető, hogy ezek az utalások klasszikus eredetűek volnának.

A szöveg további részei is nagyon fontos megállapításokat tartalmaznak, és azok azért is különösen fontosak, mert a most elemezni kívánt megállapítások alapvetően (legalábbis tartalmilag) klasszikus eredete sem igen vitatható. A felek a fentiekhez képest másban is megállapodhatnak, mégpedig akár többen, akár kevesebben is, tehát megállapodásuk útján szigoríthatják vagy enyhíthetik is az adósi felelősséget az egyes szerződések esetében. Ugyanis védelemben fogják részesíteni azt, amelyben a felek kezdetben megállapodtak, ami tkp. a *pacta sunt servanda* elve római jogi megfogalmazásának is tekinthető lenne, ha a *contractus* és a *pactum* közötti különbséget nem tartotta volna fent még a iustinianusi római jog is. E vonatkozásban mondja ki a szöveg, hogy a szerződés törvényt létesít (ti. a felek között).³⁷ Ebből egyenesen következik többek között az is, hogy bár a tételes jog nem ír már elő objektív *custodia*-felelősséget, azt a felek minden további nélkül kiköthetik; a felek külön *lex contractus* keretében ugyanis szigoríthatják a felelősséget, ami adott esetben ugyanolyan tartalmú *custodia*-felelősség is lehet, mint az a klasszikus jogban volt. (Ezzel a kérdéskörrel röviden a következő pontban foglalkozunk.) A felelősség külön kikötés útján történő enyhítése vagy éppen szigorítása természetesen nem iustinianusi találmány: minden további nélkül lehetséges volt a klasszikus jog időszakában is, hogy a felek pl. a *culpáért* való felelősség helyett csupán *dolusért* való felelősséget, a *custodia*-felelősség helyett esetleg csupán *culpáig* terjedő felelősséget, vagy éppen fordítva: az alapesetben csupán *dolusért* vagy *culpáért* való felelősség helyett egyenesen *custodia*-felelősséget kötöttek ki (ennek lehetőségére a *depositum* és a *mandatum* esetében a források kifejezetten utalnak). A szerződő felek magánautonómiáját ugyanis a rómaiak maximális tiszteletben tartották, így annak sem lehetett akadálya a klasszikus korban sem, hogy pl. a *commodatarius* esetében csupán

*culpa*ért fennálló, vagy éppen pl. a *mandatarius* esetében *custodia*-felelősséget kössenek ki. Az érdekelv elsősorban alapesetben (tételes jogi szempontból) bír döntő jelentőséggel; a felek minden további nélkül enyhíthetik, vagy éppen szigoríthatják az adósi felelősséget, akár az érdekelv ellenére is, ha úgy látják jónak.

Ezt követően Ulpianus (vagy esetleg a kompilátor) Celsusra hivatkozik, mégpedig a neves klasszikus jogtudós által megfogalmazott, a *dolus*ért való felelősséget kizáró szerződési kikötésnek a *bona fides* objektív követelményébe³⁸ való ütközés miatti érvénytelenségét rögzítő híres megállapítását idézve. A szerződő felek magánautonómiája arra már nem terjedhet ki, hogy a *dolus*ért való felelősséget kizárják. Ennek az utalásnak a klasszicitása is egyértelmű.

Nem áll fent ugyanakkor felelősség a fragmentum utolsó része szerint az állatok balesetei, ill. elpusztulása miatt, amelyek *culpa* nélkül is megtörténnek. Rabszolgák szökéséért, amelyeket nem kellett őrizni (a *custodiri* a szövegben csupán tényleges őrzési tevékenységet jelent, legalábbis a iustinianusi jog kontextusában), rablásokért,³⁹ felkelésekért, tűzvészekért, árvizekért és rablótámadásokért sem köteles senki sem helytállni. Ebben a körben jórészt a *vis maior* fogalmi körébe sorolható tényállások vannak felsorolva. A *fuga servorum* és a közönséges *rapina* azonban nem *vis maior*; a felelősség viszont ezekért már nem áll fent sohasem. A *fuga servorum* igen problematikus volt a klasszikus jogban is abból a szempontból, hogy kiterjed-e rá a *custodia*-felelősség vagy sem. A *rapiná*ért pedig álláspontunk szerint már a klasszikus korban sem felelt a *custodia*-kötelezett akkor sem, ha nem rablóbanda támadásáról (ami *vis maior*), hanem közönséges rablásról van szó (a *damnum ab alio iniuria datum* mellett éppen a közönséges *rapina* vonatkozásában vezettük be korábban⁴⁰ a *casus medius* fogalmi kategóriáját; a rabszolga szökését viszont azért nem soroljuk minden esetben ebbe a körbe, mert e vonatkozásban időnként megállapították a *custodia*-felelősséget, ami viszont igen vitatott volt *fuga servorum* esetében, amely mintegy a *casus minor* és a *casus medius* határán helyezkedik el). E szövegrész alapvetően klasszikus eredete sem tűnik vitathatónak; a fenti *casus*okért a *custodiens* ugyanis a klasszikus jogban sem felelt.

E forrásszöveg alapján nyilvánvaló egyrészt, hogy a iustinianusi felelősségi rend teljes egészében a vétkesség talaján áll. A felelősség alapja minden esetben a *dolus* (ingyenadósok esetében) vagy a *culpa* (érdekelt adósok esetében); a textus nem szól *custodiáról* — ami, a szöveg felületes olvasása alapján úgy is tűnhetne, immár teljesen ismeretlen a iustinianusi római jogban. Ez azonban csupán féligazság. Tételes jogi szinten kétségtelennek mondható, hogy a iustinianusi jog legalábbis formálisan már nem ismeri az objektív *custodia*-felelősséget, csupán a felemelt *diligentia*-mérték szerinti, erősen szubjektivizált felelősséget. A *custodia*-felelősség szerződési úton történő kikötése azonban ekkoriban is lehetséges volt. Erről pedig az alábbi szövegek is tanúskodnak.

V. A custodia-felelősség szerződési úton történő kikötésének lehetősége a iustinianusi jogban néhány forrásszöveg tükrében

Elsősorban a *bonus pater familias* szubjektív őrzési kötelezettségét jelenti a *custodia* a következő, Gaiusnak a provinciai ediktumhoz írott kommentárjából származó, az interpolációkritikai irodalomban erőteljes támadásoknak kitett szövegben, amelyből ugyanakkor jól kitűnik az is, hogy a felek a iustinianusi jog szerint is kiköthették a *custodia*-felelősséget:

Si res vendita per furtum perierit, prius animadvertendum erit, quid inter eos de custodia rei convenerat: si nihil appareat convenisse, talis custodia desideranda est a venditore, qualem bonus pater familias suis rebus adhibet... (Gai. D. 18, 1, 35, 4)⁴¹

Ha tehát az adásvételi szerződés megkötését követően az eladott dolgot ellopták, mindenekelőtt azt kell tekintetbe venni, vajon a felek megállapodtak-e a dolog őrzésében. A *custodia*-felelősséget tehát a felek külön kiköthették — ez a kitétel talán interpolált lehet, hiszen a klasszikus korban ilyen tartalmú kikötésre nem lett volna szükség; az eladót eleve *custodia*-felelősség terhelte a szerződéskötést követően nála maradt dolog vonatkozásában.

Ha viszont úgy tűnik, hogy a felek a *custodia*-kötelezettségben nem állapodtak meg, a szöveg tanúsága szerint a *venditor*tól olyan mértékű őrizet tanúsítása kívántatik meg, amit a jó családapa tanúsít saját ügyeiben. Valószínű, hogy ez a kitétel interpoláció eredménye lehet; noha a kompilátorok a szövegben meghagyták a *custodia* kitétel, az a „*talis custodia desideranda est*” kezdetű mondatrészben már nem a klasszikus kor objektív *custodia*-felelősségét, hanem azt a messzemenően szubjektív őrzési kötelezettséget jelenti, amit a *bonus pater familias* a saját ügyeiben (*suis rebus*) tanúsít. A textus alapján számunkra most az az elsődlegesen fontos, hogy a *custodia*-felelősség a iustinianusi jog szerint is minden további nélkül kiköthető volt — az objektív *custodia*-felelősség tehát csak a tételes jogból tűnt el, annak terhét alapesetben nem telepítve az adóra (vagy legalábbis nem ilyen elvi alapokon).

A kiváltképpen a rablásért való felelősség problematikája szempontjából releváns Paulus-törredék tanúsága szerint a raktárhelyiség tulajdonosa (*dominus horreorum*) nem felel, ha a raktárba betörték és kirabolták azt, hacsak nem vállalt a raktárban lévő tárgyakért *custodia*-felelősséget:

Dominus horreorum effractis et compilatis horreis non tenetur, nisi custodiam eorum recepit... (Paul. D. 19, 2, 55 pr.)⁴²

A raktár tulajdonosa tehát a raktár kirablásáért nem felel, hacsak a raktárban lévő dolgokért nem vállaltak fel kifejezetten *custodia*-felelősséget. A rablásra — szemben a lopással — nézetünk szerint a *custodia*-felelősség csak akkor terjedt ki már a klasszikus korban is, ha kifejezetten, szerződési úton, tehát külön is felvállalták érte a *custodia*-felelősséget. A *custodia* itt nem csupán a tényleges őrzésre vonatkozik nézetünk szerint, hanem a rablásra is kiterjedő, szigorú felelősség elvállalására is. A raktár kirablásáért való felelősség szerződési úton történő kikötésének lehetősége tehát a iustinianusi jog szerint is fennáll; itt most eltekintünk a fragmentum részletesebb elemzésétől, ill. annak klasszikus jogi kontextusától, hiszen feladatunk ezúttal nem az, hogy a szöveget a klasszikus jog, hanem csupán az, hogy a iustinianusi jog kontextusában értékeljük, márpedig — más forrásokra tekintettel is egyértelműnek tűnik ennek lehetősége — a szigorú, jelen esetben még a rablásra is kiterjedő őrzési felelősség szerződési úton történő elvállalásának nem lehetett semmi akadálya sem a iustinianusi jog szerint.

Nézetünk szerint az itt csak kivonatosan, a számunkra most releváns rész erejéig idézett textus alapján is egyértelműen levezethető, hogy a iustinianusi római jogban is ismert adásvétel körében az eladó objektív *custodia*-felelőssége, ha azt az eladó külön felvállalta:

Quodsi fugerit homo qui veniit, aut subreptus fuerit, ita ut neque dolus neque culpa venditoris interveniat animadvertendum erit an custodiam eius usque ad traditionem venditor suscepit. Sane enim, si suscepit, ad ipsius periculum is casus pertinet: si non suscepit, securus erit. (Inst. 3, 23, 3a)⁴³

Ha az eladott rabszolga (*homo*) megszökött vagy ellopták, de úgy, hogy abban az eladó sem szándékosan, sem pedig gondatlanul nem játszott közre, akkor azt kell tekintetbe venni, hogy a rabszolga őrzését (*custodia*) annak átadásáig magára vállalta-e az eladó. Ha ugyanis elvállalta, akkor az ő veszélyére történt a *casus*; ha viszont nem vállalta, akkor mentesül.

Ha a rabszolga szökésében vagy ellopásában az eladót vétkesség terhelte, akkor azért nyilván felel az eladó. Ha viszont az eladót vétkesség nem terheli, akkor a textus szerint azt kell figyelembe venni, hogy a rabszolga őrzését az eladó az átadásig magára vállalta-e vagy sem. Ha a rabszolga megszökött, vagy pedig ellopták, de úgy, hogy az eladót ebben sem szándékosság, sem pedig gondatlanság nem terheli (hiszen alapesetben objektív *custodia*-felelősséggel immár nem tartozik az eladott, de még át nem adott dolog tekintetében, csupán vétkességi alapú, tehát szubjektív felelősséggel), ha nem vállalta el az őризetet (*custodia*), vagyis a rabszolga szökéséért és ellopásáért való felelősséget, akkor nem felel a szökésért és a lopásért sem. Ha viszont a *custodiát* magára vállalta, akkor felel a rabszolga szökéséért és ellopásáért. Vagyis — értelmezésünk szerint — az objektív *custodia*-felelősséget a iustinianusi jog szerint is ki lehetett kötni, külön *lex contractus* alapján tehát fennállhatott, noha az eladó alapesetben egyébként nem felelt volna *custodiáért*. Ezt nagyon fontos külön is hangsúlyozni, már csak azért is, mert árnyalja azt a hagyományos szakirodalmi nézetet, amely a klasszikus és a iustinianusi jog felelősségi rendjét egymástól élesen elhatárolja, és a két felelősségi rend (bizonyítható vagy csak vélelmezhető) különbségeit emeli ki. Az objektív *custodia*-felelősség ugyanis e szöveghely szerint a iustinianusi jogban is elismert — viszont csak akkor, ha azt külön szerződési kikötés útján felvállalták. A *custodia* szó a szövegben nézetünk szerint az objektív *custodia*-felelősségre utal — Iustinianus korában! Igaz, csak külön szerződési kikötés alapján.

A dologbélőre vonatkozóan a következőket olvashatjuk a iustinianusi Institutiókban:

Conductor omnia secundum legem conductionis facere debet et, si quid in lege praetermissum fuerit, id ex bono et aequo debet praestare. (Inst. 3, 24, 5)

E most csak kivonatosan idézett forrásszöveg (amelynek folytatásában foglaltakat a következő pont keretében vizsgáljuk meg részletesebben) szerint a *conductor* mindent a bérleti szerződés kikötése[i] szerint (*secundum legem conductionis*) köteles megtenni; ami pedig a szerződésből kimaradt, tehát amiről a felek külön nem rendelkeztek, azért *ex bono et aequo* köteles helytállni. Teljesen egyértelmű a szöveg alapján, hogy a bérleti jogviszonyra mindenekelőtt a szerződő felek rendelkezései irányadóak. A felek megállapodását a tételes jog messzemenő védelemben részesíti.⁴⁴ A konkrét *lex conductionis* pedig minden további nélkül rögzíthette a bérlő *custodia*-felelősségét is. A tételes jogi szabályok csak akkor kerülnek alkalmazásra, ha a felek az adott kérdésben kifejezetten nem állapodtak meg. Mivel a bérlet a *bonae fidei* szerződések körébe tartozik, amennyiben a felek egy konkrét kérdés tekintetében kifejezetten nem állapodtak meg, a *conductor ex bono et aequo*, tehát az (objektív értelemben vett) jóhiszeműség szerint köteles teljesíteni, ill. helytállni, az esetleges perben pedig a bíró mindazt köteles a bérbeadónak megítélni, amely az objektív *bona fides* princípiumából az adott esetben következik. Alább látni fogjuk, hogy a szöveg második mondatában arról van szó, hogy a *conductor rei* olyan őризetet köteles tanúsítani, amelyet a leggondosabb családapa tanúsít saját ügyeiben. Ami, igaz szubjektív, viszont igen szigorú felelősséget jelent az ő vonatkozásában; a *bona fides* elvéből a tételes iustinianusi jog szerint már nem a bérlő *custodia*-felelőssége, hanem a *diligentissimus pater familias* saját ügyeiben tanúsítandó *diligentiája* tanúsításának kötelezettsége következik. Ami tartalmilag nem jelent tartalmilag is komoly különbséget a *custodia*-felelősséghez képest. A felek viszont adott esetben — álláspontunk szerint — a konkrét szerződési kikötésben akár a bérlő (objektív, pl. a lopásért vagy éppen a dologrongálásért, esetleg akár a rablásért is fennálló) *custodia*-felelősségét is kiköthették.

Már elemeztük azt a textust (Ulp. D. 50, 17, 23), amelynek tanúsága szerint felek a tételes joghoz képest másban is megállapodhatnak. A felek tehát akár szigoríthatják is az adósi felelősséget az egyes szerződések esetében. A szerződés ugyanis törvényt létesít (ti. a

felek között). Ebből pedig egyértelműen következik, hogy bár a tételes iustinianusi jog nem ír már elő objektív *custodia*-felelősséget, azt a felek minden további nélkül kiköthetik; a felek külön *lex contractus* keretében ugyanis szigoríthatják a felelősséget, ami adott esetben ugyanolyan tartalmú *custodia*-felelősség is lehet, mint az a klasszikus jogban volt.

A fenti rövid, korántsem teljes körűen hivatkozott forrásanyag alapján nézetünk szerint világos, hogy az objektív *custodia*-felelősséget a tételes iustinianusi jog ugyan már nem írja elő, de azt a felek erre vonatkozó speciális, a tételes jog által is védelemben részesített megállapodásukkal minden további nélkül kiköthetik (a *custodia*-felelősség így, modern terminusokkal élve, *naturale negotii*-ből *accidentale negotii*-vé vált). Vagyis a *custodia*-felelősség csupán a tételes jogból tűnik el, a szerződési gyakorlatból nem. E megfontolás figyelembe vétele árnyalja azt az objektív felelősséggel kapcsolatban a szakirodalomban olykor hangsúlyozott álláspontot, amely szerint a posztklasszikus-iustinianusi jog az objektív felelősséget csupán a hajósi-fogadói *receptum*-felelősség tekintetében ismeri.

Mindennek alapján pedig talán azt a következtetést is levonhatjuk, hogy a *custodia*-felelősség ezzel bizonyos értelemben visszatért a kezdetekhez: a préklasszikus kori pozíciójához, amikor azt még csak külön szerződés útján lehetett kikötni (legalábbis feltételezésünk szerint). Ugyanis nagyon valószínűnek tartjuk, hogy a *custodia*-felelősség első ízben a préklasszikus kori szerződési praxisban jelent meg, külön szerződési kikötések útján: eredetileg tehát csupán a jogügylet eseti alkatrésze lehetett. A *veteres* idejében bizonyos szerződések (a *commodatum* és az *emptio venditio*) esetében már a jogtudományban is ismert volt annak konstrukciója, amely azután a klasszikus jogban nyert részletes kidolgozást, ill. került igen széles körben (a kései klasszikus korban még pl. a haszonélvezőre nézve is) alkalmazásra. A klasszikus korban tehát a *custodia*-felelősség az olyan ügyletek esetében, amelyek alapján az érdekelt adós egy idegen dolgot tartott a saját, kizárólagos őrizetében (egyetlen kivétel: az adásvétel tárgyát képező eladott, de még át nem adott dolog, amelynek tekintetében az eladót, mint érdekelt adóst egyben tulajdonosként terheli *custodia*-felelősség, feltéve persze, hogy a dolgot annak tulajdonosaként adja el) az ügylet természetes alkatrésztévé vált (azért nem esszenciális alkatrésztévé, mert álláspontunk szerint a felek speciális megállapodásukkal éppúgy kizárhatták a klasszikus jog időszakában a *custodia*-felelősséget, mint ahogyan a iustinianusi jog szerint kiköthették azt; e tekintetben ismételtén az Ulp. D. 50, 17, 23-ra hivatkozhatunk, amely ugyan kétségtelenül interpolált szöveg, annak a felelősség enyhítése lehetőségére történő utalásának klasszikus eredete legalábbis tartalmilag álláspontunk szerint elfogadható). A posztklasszikus korban pedig a tételes jogból legalábbis formálisan eltűnt a *custodia*-felelősség, átadva helyét a nem kevésbé szigorú, felemelt *diligentia*-mérték szerinti szubjektív, *culpáért* való felelősségnek, azonban a felek azt külön megállapodásukkal továbbra is kiköthették, amely így újra egyes szerződések eseti alkatrésztévé vált.⁴⁵ Ilyen értelemben pedig a *custodia*-felelősség annak préklasszikus kori kialakulásától kezdve mindvégig jelen volt a római jog történetében — bizonyos formában.

VI. Néhány további, elsősorban a iustinianusi jog tekintetében releváns forrásszöveg rövid elemzése

A szerződő felek megállapodása keretében kikötött *custodia*-felelősségtől eltekintve azonban kétségtelennek tűnik: a „*custodiam praestare*” ebben a korszakban egyedül a dolog megőrzésének kötelezettségét jelenti⁴⁶ (az adós — felemelt *diligentia*-mérték szerinti — szubjektív felelőssége mellett). Erre nézve számos forrásszöveg idézhető, melyek eredeti, klasszikus jogi tartalma a számos interpoláció miatt sokszor igen nehezen vagy egyáltalán nem állapítható meg, csupán vélelmezhető. Az alábbi szövegek tekintetében most eltekintünk a részletesebb vizsgálattól; célunk csupán annyi, hogy néhány példával illusztráljuk: egyes szövegek olyan stílusfordulatokat hordoznak, ill. olyan dogmatikai konstrukciókat,

pontosabban olyan speciális szubjektív felelősségi mércéket tartalmaznak, amelyek más (pl. a gaiusi tankönyvben olvasható) szövegekben egyáltalán nem fordultak elő. Inkább az a kérdés, hogy ezek tartalmi szempontból, érdemileg is jelentenek-e a különbséget a klasszikus kor és a posztklasszikus-iustinianusi korszak felelősségi rendje között.

Az alábbi, eredetileg Ulpianustól származó fragmentum tanúsága szerint a *commodatarius* klasszikus jogban még objektív *custodia*-felelőssége a iustinianusi jogban már csak a gondosság tanúsításának kötelezettségét jelenti:

Custodiam plane commodatae rei etiam diligentem debet praestare. (Ulp. D. 13, 6, 5, 5)⁴⁷

Anélkül, hogy az e tekintetben releváns interpolációkritikai nézetek részletesebb ismertetésébe belemennénk, egyetérthetünk pl. Metro szövegkritikai felfogásával, aki leszögezi, miszerint „világos, hogy a szöveg a klasszikus jogban a haszonkölcsönbe vevő *custodia*-felelősségét szentesítette”.⁴⁸ Itt azonban csak a *diligentia* tanúsításának kötelezettségéről van szó — ráadásul a szövegben nem is a *diligentia* főnévvel, hanem a *diligens* melléknévvel találkozunk. A klasszikus kori *custodia*-felelősség megközelíthető akár szubjektív oldalról is, vagyis a gondosság követelményének aspektusából is, ill. a klasszikus jogtudósok is szívesen hivatkoztak a *culpára*, ill. a *diligentiára* az egyébként a *custodia*-felelősség szempontjából releváns szövegekben is, e kitételek tehát nem feltétlenül interpoláció eredményei; a *diligentia* tanúsítása — szubjektív aspektusból megközelítve a *custodia*-felelősség konstrukcióját — kétségtelenül hozzátartozik a *custodia*-felelősséghez is, a *custodia*-felelős adósnak ugyanis nyilvánvalóan egyúttal *diligens*nek is kell lennie. Lehet tehát argumentálni a szöveg eredetisége mellett, ezt azonban most erőltettnek vélnénk. Ahogy nem hihető (már csak a kompilátorok rendelkezésére álló igen rövid idő miatt sem), hogy a iustinianusi kompilációban szereplő szövegek túlnyomó részben a kompilátorok manipulációinak estek áldozatul, ugyanúgy nem hihető az sem álláspontunk szerint, hogy szinte minden egyes szöveget eredeti formában meghagytak. E forrásszöveg esetében számunkra nem tűnik valószínűnek, hogy a „*diligentem debet praestare*” kitétel klasszikus eredetű lenne — a „*custodiam praestare*” itt annyit jelent csupán, mint „*diligentem praestare*”, ami más elvi alapokon nyugvó felfogást látszik tükrözni, mint a klasszikus jogban még objektív *custodia*-felelősséget jelentő „*custodiam praestare*” kitétel. Feltűnő, hogy a *custodia* mellé a kompilátorok feltételezhető szövegmodosító munkája során nem a *diligentia* főnév, hanem a (szövegben tárgyesetben álló) „*diligens*” melléknév került;⁴⁹ az interpolációt nézetünk szerint leginkább ez a kitétel látszik alátámasztani.

Szinte bizonyosan állítható még az újabb, a szövegek általában vélelmezhető eredetiségét hangsúlyozó kutatások tükrében is, hogy legalábbis részben interpolált a következő, a *Digesta* 18. könyvének 6., „*De periculo et commodo rei venditae*” c. titulusa alatt felvett forrásszöveg:

Custodiam autem venditor talem praestare debet, quam praestant hi quibus res commodata est, ut diligentiam praestet exactiorem, quam in suis rebus adhiberet. (Paul. D. 18, 6, 3)⁵⁰

A szöveg első részének tanúsága szerint az eladó olyan mértékben tartozik helytállni *custodiáért*, mint amilyen mértékben a haszonkölcsönbe vevő. Idáig semmi probléma nem vetődik fel; mind a *commodatarius*, mind (a szerződéskötést követően nála maradt dolog vonatkozásában, annak átadásáig) a *venditor* *custodiáért* felelt a klasszikus korban. A szöveg folytatása veti fel a problémát: a *custodiens*nek ugyanis a textus második részében foglaltak tanúsága szerint még annál is nagyobb fokú gondosságot kell tanúsítania, mint amit a saját

ügyeiben szokott tanúsítani. A klasszikus jogban még az objektív *custodia*-felelősség megjelölésére szolgáló „*custodiam praestare*” a szövegben a rendkívüli — a „*diligentia in suis rebus*”-nál nagyobb fokú — gondosságért való helytállást jelenti. Ezek aligha lehetnek Paulus szavai; az *exactor* kitétel különösen gyanúsnak tűnik. A szöveg eredetileg bizonyára csupán a *venditor* objektív *custodia*-felelősségére utalt; a „*custodiam praestare*” kitétel önmagában bizonyosan klasszikus eredetű, a teljes mértékben szubjektivizált és felemelt *diligentia*-mértékre történő utalás azonban szinte biztosan a kompilátorok beavatkozásának tulajdonítható.⁵¹ A szöveg eredetileg valószínűleg kizárólag az objektív *custodia*-felelősséget rögzítette, a szubjektív felelősségre utaló kitételek nélkül. Ezzel a lényegében a régebbi szakirodalom álláspontját közvetítő értelmezéssel szemben azonban újabban Pennitz e fragmentumot már nem interpolációkritikai szemszögből vizsgálja, és megállapítja, hogy itt Paulus megerősíti az érett klasszikusok döntését, e fragmentumban az eladót a haszonkölcsönbe vevővel összehasonlítja, és ezzel egyúttal a *diligentia* egy esetlegesen kevésbé szigorú megítélésével szemben nyilatkozik.⁵² Az interpolációkritikai alapon vizsgálódó Kiss Barnabás értékelése szerint viszont „ennél világosabb forrásadat az eladó *custodia*-felelősségére aligha van, és ismét alig akad fényesebb tanúbizonysága annak, hogy a kompilátorok a klasszikus *custodia*-felelősséget miként alakították át vétkességen nyugvó *diligentia*-kötelezettséggé”.⁵³ A modern irodalom az interpolációk megítélésének kérdésében rendkívül óvatos, és ilyen (valóban leegyszerűsített) értékeléseket az újabb szakirodalomban már nem találunk, Kiss azonban alighanem e tekintetben mégis közel jár az igazsághoz. A szöveg végén szereplő, a saját ügyekben (*in suis rebus*) tanúsítani szokott *diligentiánál* is nagyobb fokú gondosság tanúsításának követelményét rögzítő utalást még Robaye⁵⁴ is a kompilátorok beavatkozásának tulajdonítja. Ilyen követelményt a klasszikus jogtudósok aligha állítottak volna fel; valószínűleg már magának a *culpa in concreto*ért való felelősségnek a konstrukciója sem klasszikus eredetű; ehhez képest a szöveg végén szereplő, dogmatikailag egyébként igen zavaros utalás szinte biztosan a kompilátorok beavatkozásának tulajdonítható. A szövegnek álláspontunk szerint az egyik legfőbb bizonyítéka annak, hogy a kompilátorok igenis olykor jelentős mértékben manipulálták az eredeti szövegeket. A szövegnek az „*ut diligentiam praestet exactiorem, quam in suis rebus adhiberet*” kitétele ráadásul még a szintén valószínűleg interpolált Gai. D. 18, 1, 35-ben foglaltakkal is kibékíthetetlen ellentmondásban van, hiszen az utóbbi szöveg az eladótól annyi gondosságot kíván meg, amennyit a *bonus pater familias* a saját ügyeiben szokott tanúsítani („*talis custodia desideranda est a venditore, qualem bonus pater familias suis rebus adhibet...*”). Egyébként is: mi van akkor, ha egy nemtörődöm, hanyag emberről van szó, aki a saját ügyeire sem igen szokott odafigyelni; esetében a saját ügyekhez képest fokozottan megkívánt gondosság adott esetben nem túlságosan szigorú felelősségi mérce. Másfelől viszont, ha egy, a saját ügyeiben rendkívül gondosan eljárni szokott emberről van szó, akkor miért kell még ehhez képest is nagyobb gondosságot megkívánni tőle, amikor a másik ügyéről is szó van? Vagy a szöveg abból indul ki, amikor azt írja, hogy a másik ügyében nagyobb gondosságot kell tanúsítani, mint a saját ügyekben, hogy eleve nem szoktunk odafigyelni a saját dolgainkra? E messzemenően szubjektív felelősségi mérce adott esetben jogbizonytalanságot is szülhet, így azt jogpolitikailag aligha lehet szerencsésnek tartani. Álláspontunk szerint a klasszikus kor objektív felelősségét szerették volna valamiképpen „átmenteni” a iustinianusi korban működő jogtudósok, ez azonban sokszor eléggé balkezesre sikerült. Éppen az a teljesen szubjektív kontraktuális felelősség problémája, hogy tkp. teljességgel bizonytalan az a mérce, amelynek alapján ítélezünk.

Talán szintén interpolációra utal pl. az a Paul. D. 39, 2, 38 pr. alatt felvett, a vélelmezhetően eredetinek tekinthető klasszikus kori textusoktól sok tekintetben eltérő stílusfordulatot hordozó forrásszövegnek az a része is, melynek tanúsága szerint az eladó „minden gondossággal” helytállni tartozik a vevő irányában:

...*venditor omnem diligentiam ei praestare debet.*⁵⁵

Az „*omnis diligentia*” követelményének hangsúlyozása e szövegben nem feltétlenül eredeti, bár persze lehet érvelni annak eredetisége mellett is. Az „*omnem diligentiam praestare*” kitétel az ugyanezt a tényállást tartalmazó Paul. D. 39, 2, 18, 9-ben⁵⁶ is szerepel; a Paul. D. 39, 2, 38 pr. első mondata azonban nem említi a *custodiát*, míg a „*dum venditoris custodia est*” kitétel álláspontunk szerint kifejezetten az eladó *custodia*-felelősségére utal a Paul. D. 39, 2, 18, 9-ben. Az „*omnis diligentia*” kitétel vagy magát a klasszikus kori *custodia*-felelősséget nyomatékosítja, szubjektív szempontokkal árnyalva annak konstrukcióját, vagy pedig interpoláció eredményeként került a szövegbe. Nem tudhatjuk persze pontosan, de számunkra mégis valószínűnek tűnik, hogy ebből a szövegrészből a kompilátorok beavatkozásának eredményeként tűnhetett el a *custodiára* vonatkozó utalás.

A felelősség teljes mértékű szubjektívizálódásának jeleként tehát ebben a korszakban számos új terminus technicus jelenik meg a felelősségi jogi szabályozás területén.

A *commodatum*mal összefüggésben a következőket olvashatjuk a iustinianusi Institutiókban — ez valóban kétségtelen bizonyíték arra nézve (most függetlenül az interpolációk kérdésétől), hogy ekkoriban milyen terminusokat használtak a felelősségi jogi szabályozás területén:

At is qui utendum accepit sane quidem exactam diligentiam custodiendae rei praestare iubetur, nec sufficit ei tantam diligentiam adhibuisse quantam suis rebus adhibere solitus est, si modo alius diligentior poterit eam rem custodire. (Inst. 3, 14, 2)⁵⁷

E részletesebben most nem elemzett forrásszöveg szerint a haszonkölcsönbe vevő — Iustinianus tankönyvének ismertetésében — rendkívüli gondosságot („*exactam diligentiam*”) köteles tanúsítani az őrizetbe vett dolog vonatkozásában; nem elegendő annyi gondosságot tanúsítania, mint amennyit saját ügyeiben szokott, ha a dolgot egy másik, gondosabb személy meg tudta volna őrizni („*si modo alius diligentior poterit eam rem custodire*”). A „*custodire*” itt értelemszerűen szubjektív felelősségi értelemben szerepel — a szövegben olvasható *exacta diligentia* kitétel pedig egyértelműen a iustinianusi jog kívánalma a felelősségi jogi szabályozás területén. E szöveghez hasonló terminológiát láthattunk pl. a Paul. D. 18, 6, 3 alatt felvett textusban is; nem utolsó sorban éppen eme, a iustinianusi Institutiókban foglalt szöveg alapján lehet szinte teljes biztonsággal következtetni a Paul. D. 18, 6, 3 forráshely interpolált voltára.

Minden bizonnyal új fogalomként jelenik meg a iustinianusi jogban a *diligentissimus pater familias diligentia*-ja. Aligha lehet kétséges, hogy ez a iustinianusi forrásokban gyakran szereplő mérce posztklasszikus eredetű; a „leggondosabb családapa” gondosságának mércéje, ill. az „*exactissima diligentia*” (a *Basilikához* fűzött *scholionok*ban: *akrotaté epimeleia*) mércéje bizánci találmány.⁵⁸ A források ráadásul sokszor a *diligentissimus pater familias* saját ügyeiben tanúsítandó gondosságát hozzák fel mérceként, végképp összezavarva ezzel a felelősségi mércék klasszikus kori tisztaságát.

Aligha tagadható az interpoláció a következő, a haszonkölcsönbe vevő felelősségét taglaló, Gaiusnak a provinciai ediktumhoz írott kommentárjából származó, azonban minden valószínűség szerint erősen átdolgozott formában ránk maradt fragmentumban is:

In rebus commodatis talis diligentia praestanda est, qualem quisque diligentissimus pater familias suis rebus adhibet... (Gai. D. 13, 6, 18 pr.)⁵⁹

E szövegrész tanúsága szerint a haszonkölcsonbe adott dolgok vonatkozásában annyi gondossággal kell helytállni, amennyit a leggondosabb családapa saját ügyeiben tanúsít, amely a *commodatarius* felemelt *diligentia*-mérték szerinti szigorú, ugyanakkor objektív felelősségét jelenti. Nem a *commodatarius diligentia*jára történő utalás alapján vethető fel az interpoláció gondolata, ez a kifejezés a *custodia*-felelősséget tárgyaló szövegekben gyakran szubjektív hangsúlyokkal árnyalja, ill. hangsúlyozza, nyomatékosítja a *custodia*-felelősséget. A leggondosabb családapának a saját ügyeiben tanúsított gondosságát, mint tkp. zavaros és egyben feleslegesen túlbonyolított felelősségi mércét viszont már nem tudjuk klasszikus eredetűként elfogadni, az inkább a késői császárkori rendeletekben, így pl. a iustinianusi Novellákban foglalt bőbeszédű és pompázatos, a lényegi mondanivaló kihámozását sokszor igen nehézzé tevő stílus jelének tűnik számunkra. Teljesen nyilvánvaló, hogy a *commodatarius* a iustinianusi jogban is igen szigorú felelősséggel tartozik; a posztklasszikus korban azonban valamikor (hogy pontosan mikor, nem tudhatjuk) és legalábbis formálisan a tételes jogi szabályozásból eltűnt a *custodia*-felelősség, átadva a helyét olyan szubjektív mércéknek, mint pl. az ebben a szövegben is olvasható *diligentissimus pater familias* saját ügyeiben tanúsítandó gondossága. Egyébként is: mit jelenthet pontosan ez a felelősségi mércé? Nem a *bonus*, ill. a *diligens pater familias*, hanem a *diligentissimus pater familias* által tanúsítandó gondosság követelményéről van szó a szövegben, ráadásul nem az olyan gondosság tanúsításáról, amelynek tanúsítására általában köteles egy *diligentissimus pater familias*, hanem olyan *diligentiáról*, amit ő a saját ügyeiben szokott tanúsítani. Hogyan lehet ezt a mércét alkalmazni egy konkrét esetben? Ez a mércé egyrészt annyira bizonytalan, hogy még jogbizonytalanságot is eredményezhet; másrészt pedig nem nehéz belátni, hogy ez a mércé szinte még a klasszikus kori objektív felelősségnél is szigorúbb elbírálást eredményezhet egy konkrét esetben, ha azt valóban komolyan vesszük. A klasszikus kori *custodia*-felelősség nem általában a *vis maior* határáig terjedő eseményekre vonatkozott, hanem egyes, a forrásokban kazuisztikus jelleggel vizsgált, a joggyakorlatban esetileg megállapított konkrét balesetekre, amelyekbe nem csak a *vis maior* körébe tartozó, emberi erővel elháríthatatlan események nem tartoztak bele, hanem az olyan, nézetünk szerint egy köztes fogalmi kategóriába: a *casus medius*ba sorolható olyan események sem, mint a dolgot ért közönséges (nem az *impetus praedonum*, ill. *incursus praedonum* értelmében vett) rablás, vagy éppen a harmadik személy által elkövetett dologrongálás. A *diligentissimus pater familiastól* viszont adott esetben — attól függ, hogy a konkrét tényállás alapján miképpen alkalmazzuk ezt a mércét — még az is megkívánható, hogy pl. a klasszikus korban *custodia*-felelősséget már nem kiváltó, azonban emberi erővel nem elháríthatatlan *damnum ab alio iniuria datum*ért is helytálljon. Így adott esetben itt még akár szigorúbb felelősségről is szó lehet, mint a klasszikus kori *custodia*-felelősség tekintetében, amelynek kapcsán a klasszikus kori források csak magát a *diligentiát*, nem pedig a *diligentissimus pater familias diligentia*ját, vagy éppen az *exacta*, ill. *exactissima diligentia*t hangsúlyozzák a *custodia*-kötelezettség velejárójaként. Továbbá: ez a mércé egy példa arra, hogy a felemelt *diligentia*-mérték szerinti szubjektív felelősség egyáltalán nem kevésbé szigorú adott esetben, mint az objektív felelősség. Az ilyen szubjektív felelősségi kritériumok alkalmazása a büntetőjogban jogpolitikailag teljességgel érthető; a polgári jogban azonban kevésbé szerencsés ezek alkalmazása. Itt is azt láthatjuk, hogy a iustinianusi korszak jól képzett jogtudósai maximálisan tisztában voltak a klasszikus kor objektív *custodia*-felelősségének konstrukciójával, és mintegy szerették volna azt bizonyos formában — szubjektív színezettel — átmenteni saját korszakukba is. Ez azonban felemás jogi konstrukciókat, pontosabban felelősségi mércéket eredményezett, amelyek jogpolitikailag sokszor aligha tarthatók, továbbá adott esetben kifejezetten nemkívánatosak, így — sarkosabban fogalmazva — balkezesnek tekinthetők. Feltételezhetjük azt is, hogy e szigorú, messzemenően szubjektív felelősségi mércék valóban csak tankönyvi jellegű, tehát inkább oktatási célokat szolgáló, semmint a

joggyakorlatban kifejezetten alkalmazandó kitételek lehettek, amelyeket a gyakorlatban nem feltétlenül alkalmaztak „véresen” komolyan.

Az alábbi, Gaiustól származó forrásszövegben a következőket olvashatjuk a Iustinianus idejében már szigorú (felemelt *diligentia*-mérték szerinti) szubjektív felelősséggént értelmezett adósi *custodia*-felelősségről:

Alias tamen exactissimam diligentiam custodiendae rei praestare compellitur, nec sufficit ei eandem diligentiam adhibere, quam suis rebus adhibet, si alius diligentior custodire poterit. (Gai. D. 44, 7, 1, 4)

A dolog (*commodatum* vagy esetleg *locatio conductio rei* alapján történő) őrzése során tehát rendkívüli gondosságot (*exactissima diligentia*) kell tanúsítani, és nem elegendő, ha az adós ugyanolyan mértékű gondosságot tanúsít, mint a saját ügyeiben, ha más gondosabban képes a dolgot megőrizni. A *custodia* összefüggésében említett *exactissima diligentia* mércéjére, ill. a *diligentia quam suis*ra történő utalás, valamint a „*si alius diligentior custodire poterit*” kitétel⁶⁰ egytől egyig interpoláció eredménye lehet; ezek az utalások mind stilisztikailag, mind pedig elvi-dogmatikai alapjukat tekintve idegenek az eredeti klasszikus jogi koncepciótól — talán elegendő, ha e vonatkozásban Gaiusnak az Institutiókban olvasható, felelősségi tárgyú szövegeire gondolunk. Cannata is úgy véli, hogy a szöveg bizonyosan posztklasszikus eredetű.⁶¹ MacCormack ugyanakkor itt sem fogadja el az interpolációkritikai gyanúsításokat, hangsúlyozva, hogy az interpolációgyanúsítás alapjául szolgáló érvek egyikének sincsen sok bizonyító ereje.⁶² Álláspontunk szerint azonban aligha tagadható, hogy az *exactissima diligentia* mércéje — amint a *diligentissimus pater familias* diligentiája, ill. saját ügyeiben tanúsítandó gondosságának kritériuma is — a klasszikus kori objektív *custodia*-felelősséget kívánta felváltani, szubjektív színezettel; ez azonban egyáltalán nem eredményezte az objektív felelősség enyhítését, sőt. Az *exactissima diligentia* követelményének nem tanúsítása esetén ugyanis a felelősség elvileg olyan káreseményekre is kiterjedhet, amelyekre a klasszikus kor objektív, egyes, a forrásokban kazuisztikus jelleggel megállapított *casus minorok*ra kiterjedő felelőssége már nem terjedt ki. E kitételek tehát úgy is értelmezhetők, hogy azok következetes alkalmazása még a klasszikus kor objektív felelősségénél is szigorúbb felelősséget eredményezett adott esetekben, másfelől pedig nagyfokú jogbizonytalanságot is eredményezhettek. Feltehető azonban az *exactissima diligentia* kitétel esetében is, hogy inkább csak stiláris, tankönyvi jellegű, tehát elsősorban oktatási célból használatos fordulatról van szó. Általában nem eszik a kását olyan forrón, mint ahogyan főzték. Ahogyan nem valószínű, hogy a gyakorlatban ténylegesen felmerült volna pl. — hogy egy teljesen más területről hozunk példát — a *probatio diabolica* elméleti problematikája a tulajdoni per felperesét terhelő tulajdonbizonyítás körében,⁶³ úgy az sem biztos, hogy a fenti, elvileg rendkívül szigorú felelősségi mércéket egy konkrét perben strikt jelleggel alkalmazták volna. (Ez persze csupán hipotézis.)

A dologbélőre vonatkozóan a következőket olvashatjuk a iustinianusi Institutiókban (e forrásszöveg első mondatával az előző pontban foglalkoztunk):

Qui pro usu aut vestimentorum aut argenti aut iumentis mercedem aut dedit aut promisit, ab eo custodia talis desideratur, qualem diligentissimus pater familias suis rebus adhibet. (Inst. 3, 24, 5)

A forrásszöveg csupán fentebb idézett első mondata szerint, mint láttuk, a *conductor* mindent a bérleti szerződés kikötései szerint köteles (*debet*) megtenni; ami pedig a szerződésből kimaradt, azért pedig *ex bono et aequo* köteles helytállni. A forrásszöveg itt idézett és rövid elemzésre kerülő második mondatának tanúsága szerint, aki ruhák, ezüst

(ezüstpál vagy akár ezüst étkészlet is) vagy ígásmarha használatáért bérleti díjat (*mercedem*) adott vagy ígért, tehát a *conductor rei* olyan őrizetet köteles tanúsítani, amelyet a leggondosabb családapa tanúsít saját ügyeiben. Metro szerint a szöveg „kétségtelenül a kompilátorok által manipulált”⁶⁴ az eredetileg a *Res cottidianae*-ban szereplő gaiusi szöveghez képest. A *diligentia* és a *custodia* itt is egymással szoros összefüggésben fordulnak elő, ami egyértelműen arra utal, hogy a *custodia* fogalmát a posztklasszikus és a iustinianusi jogban a *diligentián* belül értelmezték, az eredeti *custodia*-felelősségre történő utalás helyett a leggondosabb családapa által saját ügyeiben tanúsított gondosságot megkívánva a dologbérletől az általa átvett idegen dolgok tekintetében, ami a *custodia*-felelősséghez képest nem kevésbé szigorú, viszont messzemenően szubjektív felelősséget jelent, egy olyan felelősségi mérce alapján, amely egyébként dogmatikailag és praktikus szempontból is problematikus.

Marton Géza — bár szerint a iustinianusi felelősségi rend is éppen annyira objektív volt, mint a klasszikus jog felelősségi rendje, hiszen a *diligentissimus pater familias diligentiáját*, valamint az *exactissima diligentiát* is absztrakt mintaképnek tekinti — hangsúlyozza, hogy a vétkességi elem előtérbe került a klasszikus kor utáni időkben, és ennek legfőbb jele a *custodia*-felelősség *culpa*-felelősséggé való „átidomításában”⁶⁵ mutatkozik meg. A *diligentissimus pater familias diligentiája* Marton nézete szerint kifejezetten objektív mértéket jelent. Véleményünk szerint azonban a *culpa levis*ért való felelősség, különösen — a *diligentia* szubjektív jellege miatt — szubjektív felelősség, a klasszikus római jog felelősségi rendje pedig ebből kifolyólag részben szubjektív, részben pedig objektív rendnek tekinthető. Ebből egyenesen következik, hogy — Marton nézetével szemben — a posztklasszikus kor felelősségi rendjét korántsem tudjuk objektívnek tekinteni, itt ugyanis a szubjektív tendenciák váltak uralkodóvá, a felelősségi rend teljes szubjektivizálódását eredményezve, melyben már, úgy tűnik, nincs helye objektív felelősségi mércének — a hajósi-fogadói *receptum*-felelősséget és a *custodia*-felelősség esetlegesen, szerződési úton történő kikötését leszámítva.

Általában elmondhatjuk egyfelől, hogy a klasszikus római jog szubjektív felelősségi mércéje jelentősen megszigorodik, másfelől pedig azt is, hogy a klasszikus korban még objektív *custodia*-kötelezettség továbbra is szigorú marad, csak éppen szubjektív tartalommal telik meg, így a posztklasszikus-iustinianusi felelősségi rend szubjektív őrzési felelőssége eredményét tekintve nem kevésbé szigorú, mint az érdekelt adósnak a klasszikus korban még objektív felelőssége.

Számunkra úgy tűnik, hogy Marton e vonatkozásban nem tesz különbséget objektivitás és szigorúság között; a felelősségi rend annak teljesen szubjektív jellege esetén is lehet szigorú, sőt!

VII. Következtetések

Már a források fenti, egy tanulmány keretei között szükségképpen rövid számbavétele alapján is világosan látszik, hogy az új, szubjektív tartalommal megtöltött *custodia*-kötelezettség immár a felemelt mérték szerinti *diligentia* fogalmával áll elválaszthatatlan összefüggésben; az adós az őrzéssel kapcsolatban köteles gondosan — mégpedig messzemenően felemelt *diligentia*-mérték szerint — eljárni, és ha ezt a kötelezettségét elmulasztja, felel az ebből eredő kárért. A *custodia* tehát a vizsgált korszakban nem más, mint őrzésre irányuló gondosság, ami viszont általában nem elégszik meg az általános *diligentia*-követelménnyel. Megállapíthatjuk azonban, hogy a posztklasszikus-iustinianusi jog a vétkességi elem kizárólagossá tevésére irányuló szándéka ellenére annyiban nem tudott — és nem is akart — elszakadni a klasszikus koncepciótól, hogy a *culpa in custodiendó*ért való felelősség eredményét tekintve lényegében nem sokban tért el a klasszikus kor objektív *custodia*-felelősségétől, mert bár szubjektív oldalról: az egyén fokozott *diligentiája* oldaláról

közelítette meg a kérdést, a szigorú klasszikus kori *custodia*-felelősséghez hasonlóan szigorú maradt, elvi alapjának gyökeres megváltozása ellenére.

Még egyszer szeretnénk kiemelni abbéli álláspontunkat is, hogy a *custodia*-felelősség a iustinianusi jog időszakában is kiköthető volt, a szerződési szabadság jegyében. Ilyen értelemben a *custodia*-felelősség a préklasszikus kortól (Cato szövegeinek tükrében legkésőbb a Kr. e. II. századtól, persze ebben az időszakban még csak csiráiban és csupán a konkrét szerződési kikötések szintjén) kezdve végig jelen volt a római jog történetében, bizonyos formában. A *custodia*-felelős adósok köre a klasszikus korban szélesedett ki, és tartalma is ekkor nyert részletes kidolgozást a klasszikus kor gazdag kazuisztikájának tükrében, majd a posztklasszikus korban valamikor (hogy pontosan mikor, nem lehet megállapítani) eltűnt, átadva helyét a teljesen szubjektív (azonban nem kevésbé szigorú) megközelítésnek — a tételes jog szintjén. Annak ugyanis — álláspontunk szerint — továbbra sem lehetett semmilyen akadályja sem, hogy a szerződő felek maguk kössék ki a *custodia*-felelősséget a római jog fejlődésének e kései korszakában.

Önmagában viszont az a ténykörülmeny, hogy egy, egyébként a *custodia*-felelősséggel foglalkozó szövegben a *culpa* vagy a *diligentia* szó is említésre kerül, esetleg éppen a *custodia* helyett, nem feltétlenül utal interpolációra. E tekintetben teljes mértékben a mértékadó modern szakirodalom álláspontját követjük. Ebben a tanulmányban ezért tudatosan csupán olyan szövegeket elemeztünk, amelyekben olyan, a klasszikusok eredeti szövegeiben vélhetően még elő nem forduló, általuk minden bizonnyal még nem használt, stiláris és dogmatikai szempontból meglehetősen zavaros felelősségi kritériumok, ill. mércék — mint pl. a *diligentissimus pater familias* saját ügyeiben tanúsítandó *diligentiája*, vagy éppen az *exactissima diligentia* — szerepelnek, amelyek esetében nagy valószínűséggel (akár már csupán a gaiusi és a iustinianusi Institutiók felelősséggel kapcsolatos szövegeiben foglalt terminológiát egybevetve) valóban interpolációkkal lehet találkozni. Nyilvánvaló, hogy a klasszikus korban írott szövegek keletkezésének ideje és a iustinianusi kompiláció ideje közötti több évszázad nem telt el nyomtalanul, és az itt elemzett új felelősségi mércék már egyértelműen egy új korszakot jeleznek, amelyekkel a iustinianusi kompilátorok egyrészt meg kívánták őrizni a klasszikus kor szigorú felelősségét olyan szerződések esetében, amelyeknél az érdekelt adós a másik fél dolgát (ill. adásvételnél az eladó saját, a vevőnek később átadandó dolgát) tartja magánál, másrészt viszont a fokozott gondosság követelményét kívánták hangsúlyozni, ezzel új felelősségi mércéket — és egyben felemás, balkezesnek is tekinthető felelősségi jogi konstrukciókat — megalkotva. Amelyek pompázatos stílusúakra sikeredtek ugyan, dogmatikailag azonban meglehetősen pongyolák lettek. Azok alkalmazása továbbá elvileg meglehetősen nagyfokú jogbizonytalanságot is eredményezhetett. Ha viszont feltételezzük, hogy az új, szigorú felelősségi mércék inkább oktatási célokat szolgáltak, mintsem az élet igényeit kívánták kielégíteni — azoknak tehát nem tulajdonítunk túlzottan nagy praktikus relevanciát —, de a vázolt szerződéstípusoknál továbbra is a korábbiakhoz legalábbis hasonlóan szigorú elbírálásban részesült az új, szubjektív tartalommal megtöltött *custodia*-kötelezettséggel tartozó adós, és ha ehhez még azt is hozzávesszük, hogy a iustinianusi jogban is kiköthető volt a szigorú, objektívnek tekinthető, tehát klasszikus tartalmú *custodia*-felelősség, sőt: ha elfogadjuk, hogy a klasszikus kor *custodia*-felelőssége is megközelíthető szubjektív szemszögből is, és a klasszikusok *custodia*-felelősségével kapcsolatos szövegeiben szereplő szubjektív tartalmú utalások nem feltétlenül interpoláció eredményei, hanem azok csak az egyébként alapvetően objektív *custodia*-felelősséget árnyalják szubjektív aspektusból, akkor ebből valóban arra a konklúzióra juthatunk, hogy gyakorlatilag tényleg nem sok különbség lehetett a klasszikus és a iustinianusi jog felelősségi szisztémája között, legalábbis ami a *custodia*-felelősség kérdéskörével kapcsolatban említhető szövegeket illeti.

¹ Óvatosabban fogalmaz e vonatkozásban MOLNÁR I.: *A római magánjog felelősségi rendje*, Szeged 1994, 221, aki szerint a keresztény korszellem „bizonyos fokig hozzájárult a custodia-felelősség szubjektív tartalmú átalakításához”. A hazai szakirodalomban SÁRY P.: *Iustinianus császár egyházpolitikai rendelkezései*, Bp. 2012, 258 azonban kifejezetten a keresztény etika hatásának tulajdonítja — más jogintézmények, ill. jogi konstrukciók mellett — a klasszikus korban még „objektív jellegű” custodia-felelősség szubjektív alapokra helyezését.

² Ld. G. C. J. J. VAN DEN BERGH: *‘Custodiam praestare’: ‘custodia’-liability or liability for failing ‘custodia’?* TR 43 (1975), 60.

³ Ld. pl. F. SCHULZ: *Classical Roman law*, Oxford 1951, passim idevonatkozó fejtegetéseit.

⁴ Ld. különösen V. ARANGIO-RUIZ: *Responsabilità contrattuale in diritto romano*, Napoli 1933², passim idevonatkozó fejtegetéseit.

⁵ H. G. HEUMANN—E. SECKEL: *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*, Jena 1907⁹, s. v. custodia.

⁶ J. PARIS: *Responsabilité de la « custodia » en droit romain*, Paris 1926.

⁷ A. METRO: *L’obbligazione di ‘custodire’ nel diritto romano*, Milano 1966.

⁸ C. A. CANNATA: *Ricerche sulla responsabilità contrattuale nel diritto romano*, Milano 1966; Uő: *Per lo studio della responsabilità per colpa nel diritto romano classico*, Milano 1967—1968.

⁹ Ennek szignifikáns példájaként hivatkozhatunk pl. CARDILLI felelősségi monográfiájára (R. CARDILLI: *L’obbligazione di ‘praestare’ e la responsabilità contrattuale in diritto romano*, Milano 1995). A hagyományosnak mondható, az objektív custodia-felelősséget is ismerő klasszikus kori felelősségi szisztémát a teljes egészében szubjektív iustinianusi jogi felelősségi renddel szembeállító nézetet képviseli azonban ma is pl. A. GUZMÁN BRITO: *La responsabilidad objetiva por ‘custodia’ en el derecho romano y en el derecho moderno, con una referencia especial a la regla ‘periculum est emptoris’*, RCD 24 (1997), 187.

¹⁰ P. STEIN: *A római jog Európa történetében* (ford.: Földi É.), Bp. 2005, 170.

¹¹ Vö. FÖLDI A.—HAMZA G.: *A római jog története és institúciói*, Bp. 2015²⁰, 139.

¹² Ld. különösen Cannata fentebb már hivatkozott könyveit.

¹³ Ld. pl.: G. MACCORMACK: *“Custodia” and “culpa”*, SZ 89 (1972), 149—219; Uő: *“Dolus”, “culpa”, “custodia”, and “diligentia”: Criteria of liability or content of obligation*, Index 22 (1994), 189skk.

¹⁴ R. ROBAYE: *L’obligation de garde. Essai sur la responsabilité contractuelle en droit romain*, Bruxelles 1987.

¹⁵ P. VOCI: *‘Diligentia’, ‘custodia’, ‘culpa’: i dati fondamentali*, in: Uő: *Ultimi studi di diritto romano*, Napoli 2007, 71skk. (a tanulmány eredeti megjelenési adatai: SDHI 56 [1990], 29skk.; a továbbiakban Voci felelősségi tanulmánya tekintetében nem a folyóirat, hanem a tanulmánykötet oldalszámaira hivatkozunk).

¹⁶ Ld. pl. P. CERAMI: *Il comodato*, in: *Derecho romano de obligaciones. Homenaje Murga Gener*, Madrid 1994, 330, ill. Uő: *Ricerche romanistiche e prospettive storico-comparatistiche*, AUPA 43 (1995), 321.

¹⁷ M. SERRANO-VICENTE: *‘Custodiam praestare.’ La prestación de ‘custodia’ en el derecho romano*, Madrid 2006.

¹⁸ M. PENNITZ: *Das „periculum rei venditae“. Ein Beitrag zum „aktionenrechtlichen Denken“ im römischen Privatrecht*, Wien—Köln—Weimar 2000, passim.

¹⁹ Ld. pl.: MARTON G.: *Felelősség custodiáért*, Bp. 1924; MARTON G.: *A polgári jogi felelősség* (sajtó alá rendezte: ZLINSZKY J.), Bp. 1992.

²⁰ Ld. pl.: VISKY K.: *La responsabilité dans le droit romain à la fin de la République*, RIDA 3 (1949), 437skk., Uő: *Az antik római felelősségi rendszer Marton Géza tanításában*, AntTan 20 (1973), 65skk.

²¹ BALÁSFALVI KISS B.: *A „veszély” kérdése az adásvételnél a római jogban I. Custodia-felelősség*, Kecskemét 1940; Uő: *A „veszély” kérdése az adásvételnél a római jogban II. Periculum emptoris*, Kecskemét 1943.

²² Ld. különösen MOLNÁR I.: *A locatio conductio a klasszikus kori római jogban*, Szeged 2013, passim; Uő: *A római magánjog felelősségi rendje* (id.), passim; Uő: *Die Haftungsordnung des römischen Privatrechts*, Szeged 1998, passim.

²³ Földi András gazdag felelősségi tárgyú munkásságából ld. pl.: FÖLDI A.: *A másért való felelősség római jogi alapjairól*, Jogász Szövetségi Értekezések 7 (1984/2), 42skk.; Uő: *Sulla responsabilità per fatto altrui in diritto romano*, PUM 3 (1988), 137skk.; Uő: *A hajósi-fogadói receptum-felelősség és a custodia viszonyának kérdéséhez*, AUB 33 (1991—1992), 9skk.; Uő: *Kereskedelmi jogintézmények a római jogban*, Bp. 1997, 103skk.; Uő: *A másért való felelősség a római jogban, jogelméleti és összehasonlító polgári jogi kitekintéssel*, Bp. 2004, passim.

²⁴ ARANGIO-RUIZ: *id. m.* 172.

²⁵ FÖLDI: *A másért való felelősség a római jogban* (id.), 259.

²⁶ Ehhez a kimondottan iustinianusi jogi felelősségi mércéhez ld. pl. F. M. DE ROBERTIS: *La responsabilità contrattuale nel sistema della grande compilazione*, I, Bari 1983, 325skk.

²⁷ STEIN: *id. m.* 170.

²⁸ Az e helyütt vizsgált szövegek elemzésére nézve ld. pl. VOCI: *id. m.* 171skk. Ld. még az alábbiakban hivatkozott további szakirodalmat is.

²⁹ Ld. e szövegekre nézve pl. PARIS: *id. m.* 111sk.; ARANGIO-RUIZ: *id. m.* 92skk.; ROBAYE: *id. m.* 250; SERRANO-VICENTE: *id. m.* 376sk.; F.-S. MEISSEL: „*Quod dolo malo factum esse dicatur*“ — *Ein Beleg für „culpa“-Haftung in der „lex Irnitana“?*, in: *Meditationes de iure et historia. Essays in honour of Laurens Winkel*, II, Pretoria 2014, 617.

³⁰ A fragmentum gazdag szakirodalmából ld. pl. D. NÖRR: *Die Entwicklung des Utilitätsgedankens im römischen Haftungsrecht*, SZ 73 (1956), 103skk.; ROBAYE: *id. m.* 300skk.; CARDILLI: *id. m.* 173; R. FIORI: *La definizione della 'locatio conductio'*, Napoli 1999, 273; PÓKECZ KOVÁCS A.: *Ingyenes és visszerhes letét a római klasszikus jogban*, in: Jakab É. (szerk.): *Tanulmányok Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára*, Szeged 2004, 300sk.; SERRANO-VICENTE: *id. m.* 373skk.; VOCI: *id. m.* 172sk.; MEISSEL: *id. m.* 618.

³¹ Ld. e forrásszöveghez pl. PARIS: *id. m.* passim, pl. 203skk.; ARANGIO-RUIZ: *id. m.* passim, pl. 94sk.; VISKY K.: *A „vis maior” a római jog forrásaiban*, Bp. 1942, 154sk.; DE ROBERTIS: *id. m.* I, 33skk.; ROBAYE: *id. m.* passim; MACCORMACK: *Dolus, culpa, custodia, and diligentia* (id.), 198sk.; CARDILLI: *id. m.* passim; SERRANO-VICENTE: *id. m.* 256skk.

³² DE ROBERTIS: *id. m.* I, 33.

³³ Vö. pl. SERRANO-VICENTE: *id. m.* 257⁷⁸².

³⁴ Vö. pl. PARIS: *id. m.* 204.

³⁵ Vö. pl. ARANGIO-RUIZ: *id. m.* 95.

³⁶ Vö. pl. ARANGIO-RUIZ: *id. m.* 94.

³⁷ Vö. még pl. Ulp. D. 16, 3, 1, 6, a letéteményes culpaért való felelősségének szerződési úton történő elvállalása tekintetében: „*contractus enim legem ex conventionem accipiunt*”.

³⁸ Erre nézve ld. alapvető jelleggel FÖLDI A.: *A jóhiszeműség és tisztesség elve. Intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig*, Bp. 2001; újabban ld. UÓ: *Monizmus, dualizmus vagy pluralizmus? Összehasonlító-történeti elméletek a bona fidesről*, ÁJ 54/3—4 (2013), 25skk.

³⁹ A rapina itt kifejezetten a „közönséges” rablást jelenti — a szöveg a rablótámadást (*impetus praedonum*) külön is említi.

⁴⁰ SIKLÓSI I.: *A custodia-felelősség néhány kérdése a római jogban*, Bp. 2009, passim.

⁴¹ E textushoz ld. pl. PARIS: *id. m.* 222skk.; KISS: *id. m.* I, 79skk.; METRO: *id. m.* 199sk.; MACCORMACK: „*Custodia*” and „*culpa*” (id.), 175sk.; M. KASER: *Die „actio furti” des Verkäufers*, SZ 96 (1979), 107skk.; DE ROBERTIS: *id. m.* I, 204; ROBAYE: *id. m.* 373sk.; CARDILLI: *id. m.* 493skk.; PENNITZ: *id. m.* 385skk.; SERRANO-VICENTE: *id. m.* 289sk.

⁴² A Paul. D. 19, 2, 55 pr. elemzéséhez ld. pl. PÓKECZ KOVÁCS A.: *Raktárbérlet a szerződési gyakorlatban (TPSulp. 45)*, in: JT IX, Pécs 2008, 330skk. Az újabb külföldi szakirodalomból ld. pl. SERRANO-VICENTE: *id. m.* 136; F. KLINCK: *Verpfändung und Speichermiete in den „Tabulae Pompeianae Sulpiciorum”*, in: J. D. Harke (hrsg.): *Facetten des römischen Pfandrechts. Studien zur Geschichte und Dogmatik des Privatrechts*, Berlin—Heidelberg 2015, 72sk.

⁴³ Ld. e forrásszöveghez pl. PARIS: *id. m.* 220skk.; KISS: *id. m.* I, 146sk.; KASER: *id. m.* 108skk.; ROBAYE: *id. m.* passim, különösen 368skk.; MACCORMACK: *Dolus, culpa, custodia, and diligentia* (id.), 200sk.; PENNITZ: *id. m.* 387sk.; SERRANO-VICENTE: *id. m.* 295skk.; JUSZTINGER J.: *A vételár meghatározása és szolgáltatása a konszenzuális adásvétel római jogi forrásaiban* (PhD-értekezés), Pécs 2012 (= <http://ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/jusztinger-janos-jusztinger-janos-vedes-ertekezes.pdf>), 43.

⁴⁴ Vö. pl. az Ulp. D. 50, 17, 23 forráshelyben foglaltakkal: „*hoc servabitur, quod initio convenit (legem enim contractus dedit)...*”.

⁴⁵ Vö. pl. DE ROBERTIS: *id. m.* I, 209.

⁴⁶ Így pl. METRO: *id. m.* 199.

⁴⁷ E forrásszövegre nézve ld. pl. PARIS: *id. m.* 110sk.; G. I. LUZZATTO: *Caso fortuito e forza maggiore come limite alla responsabilità contrattuale I. La responsabilità per 'custodia'*, Milano 1938, 107; METRO: *id. m.* 197; MACCORMACK: „*Custodia*” and „*culpa*” (id.), 175; ROBAYE: *id. m.* 279sk.; további, e tekintetben releváns szövegek (Ulp. D. 13, 6, 5, 6; Ulp. D. 13, 6, 5, 9; Ulp. D. 13, 6, 5, 11) társaságában elemezve e fragmentumot is CARDILLI: *id. m.* 173skk.; SERRANO-VICENTE: *id. m.* 250skk.

⁴⁸ METRO: *id. m.* 197. Az interpolációkritikával szemben érvel azonban MACCORMACK: „*Custodia*” and „*culpa*” (id.), 175.

⁴⁹ Ennek problémájához ld. ROBAYE: *id. m.* 279.

⁵⁰ Ld. e fragmentumhoz pl. PARIS: *id. m.* 111skk.; ARANGIO-RUIZ: *id. m.* 159; METRO: *id. m.* 200sk.; ROBAYE: *id. m.* 384sk.; PENNITZ: *id. m.* 401sk.; SERRANO-VICENTE: *id. m.* 303sk. CARDILLI: *id. m.* a forrásmutató tanúsága szerint érdekes módon még csak nem is idézi a szöveget, holott abban a *praestare* több ízben is előfordul.

⁵¹ Vö. pl. ARANGIO-RUIZ: *id. m.* 159.

⁵² PENNITZ: *id. m.* 402.

⁵³ KISS: *id. m.* I, 73sk. Ld. hasonlóan pl. LUZZATTO: *id. m.* 83, ill. 93 is.

⁵⁴ ROBAYE: *id. m.* 384.

⁵⁵ A teljes szöveg: „*Emptor aedium ante traditam sibi possessionem ideo inutiliter stipulatur, quia venditor omnem diligentiam ei praestare debet. Tunc certe utiliter stipulatur, cum omnis culpa a venditore aberit, veluti si precario emptori in his aedibus esse permisit custodiamque ei afuturus tradidit.*”

⁵⁶ „*Sed quid fiet, si venditor sine culpa stipulari non potuerit et ob hoc emptor stipulatus fuerit? Nonne damnum patitur? An hoc damnum in aliena re acciderit, revolvitur autem ad emptorem, quia actionem ex empto non habet? Sed nihil in hac causa proficit stipulatio, nisi in id, quod post traditionem accidit, quia, dum venditoris custodia est, is stipulari debet omnemque diligentiam emptori praestare: et quod alia actione quaeri potest, id in stipulationem damni infecti omnino non deducitur.*”

⁵⁷ E textushoz ld. pl. PARIS: *id. m.* passim, pl. 113sk.; ARANGIO-RUIZ: *id. m.* 84, 91, ill. 138; LUZZATTO: *id. m.* passim, pl. 86; METRO: *id. m.* 205²⁷⁹; ROBAYE: *id. m.* 370; MACCORMACK: *Dolus, culpa, custodia, and diligentia* (id.), 199sk.; SERRANO-VICENTE: *id. m.* 249

⁵⁸ Ezt a nézetet képviseli pl. DE ROBERTIS: *id. m.* I, 325skk.

⁵⁹ Érdemes ezt a szövegrészt a Gai. 3, 206 alatt olvashatókkal egybevetni: „*Quae de fullone aut sarcinatore diximus, eadem transferemus et ad eum, cui rem commodavimus. Nam ut illi mercedem capiendi custodiam praestant, ita hic quoque utendi commodum percipiendi similiter necesse habet custodiam praestare.*” Gaius itt a ruhatisztító és a foltozó szabó felelősségét terjeszti ki a haszonkölcsönbe vevő felelősségére is, mindkét esetben a „*custodiam praestare*” kifejezéssel jelölve az adósok objektív helytállását, kimondva, hogy a *commodatarius* köteles a *custodiáért* való helytállást magára vállalni. Itt is a haszonkölcsönbe vevő felelősségéről van szó, viszont egy kétségtelenül eredeti klasszikus szöveg tükrében; a két textus szövegezése egymástól olyan mértékben eltér, hogy már önmagában ennek alapján nem lehet nem interpolációra következtetni a Gai. D. 13, 6, 18 pr. első mondatának első két tagmondata esetében. Szinte lehetetlennek tűnik, hogy Gaius ennyire más kifejezésekkel írta volna le a haszonkölcsönbe vevő felelősségét a provinciai ediktumhoz írott kommentárjában, mint tankönyvében.

⁶⁰ Majdnem szó szerint ugyanezt olvashatjuk az Inst. 3, 14, 2 forráshely szövegében, a *commodatum* vonatkozásában is („*si modo alius diligentior poterit eam rem custodire*”), ami jóformán teljesen bizonyossá teszi, hogy a *Digestá*ban felvett Gaius-szövegnek ez a kitétele (is) interpolált.

⁶¹ C. A. CANNATA: *Sul problema della responsabilità nel diritto privato romano*, Catania 1996, 73. A szöveghez ld. az újabb szakirodalomból, részletekbe menő szakirodalmi hivatkozásokkal SERRANO-VICENTE: *id. m.* 247skk.

⁶² MACCORMACK: „*Custodia*” and „*culpa*” (id.), 174.

⁶³ Vö. BESSENYŐ A.: *Római magánjog*, Bp.—Pécs 2010⁴, 264: „a *probatio diabolica* bizonyítási kényszerhelyzete inkább egy végsőig kisarkított elméleti modell, semmint valóságos tapasztalatok lecsapódása”.

⁶⁴ METRO: *id. m.* 198. Erre a forrásszövegre a hazai szakirodalomban BRÓSZ R.: *Nem teljes jogú polgárok a római jogforrásokban*, Bp. 1964, 164⁵ is hivatkozik. Ld. még a szöveghez pl. DE ROBERTIS: *id. m.* I, 201sk.; MACCORMACK: *Dolus, culpa, custodia, and diligentia* (id.), 201; SERRANO-VICENTE: *id. m.* 170sk.

⁶⁵ MARTON: *A polgári jogi felelősség* (id.), 49.